

AKADEMIK
ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYeva
VƏ
MİLLİ OPHTALMOLOGİYAMIZ

BAKI - 2009

Müəllif:

Kərəm Kərimov - *tibb elmləri doktoru, professor*
Türk Dünyası Araşdırmaları Dövlətlərarası
Elmlər Akademiyasının akademiki

Rəyçi:

Ömər Eldarov - *Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının*
rektoru, respublikanın xalq rəssamı

Redaktorlar:

Amalya Bayramova - *jurnalist-publisist*
Şövkət Hüseynova - *yazıçı - jurnalist, Həsən bəy Zərdabi və*
Məhsəti Gəncəvi mükafatları laureatı,
filologiya elmləri namizədi

Z 56 AKADEMİK ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ
VƏ MİLLİ OFTALMOLOGİYAMIZ

Təkmilləşdirilmiş təkrar nəşr.

B., «Parni iz Baku» Nəşriyyat Evi, 2009, 104 səhifə.

Kitabda Azərbaycanın oftalmologiya sahəsində və ictimai-siyasi həyatında əvəzsiz xidmətlər göstərmiş akademik Zərifə xanım Əliyevanın ömür yolu, elmi nailiyyətləri barədə geniş məlumatlar verilir, eləcə də Azərbaycan və Rusiyanın tibb alimlərinin, görkəmli şəxsiyyətlərin fikirləri və xatirələri əks olunur.

Lisenzia AB № 022131

4120000000

058

© Kərəm Kərimov
2009

AKADEMİK ZƏRİFƏ ƏLİYEVƏ VƏ MİLLİ OFTALMOLOGİYAMIZ

İşıq-zülmət... Dünyanın qoşa təzadı. Ana bətninin zülmətindən azad olan insan ömrü boyu zülmətdən işığa doğru yol gedir. Bu yollar öz işıq və zülməti ilə insanlara bərabər paylanmır - kimisi üçün çilçıraqlı, al-əlvan, kimisi üçünsə zülmət, lap zülmət olur və onlar işıqlı dünyaya həsrətli gözlərlə can atır. Kimisi isə bu gözlərin işığına çevrilir...

Xalqımızın fədakar qızı Zərifə xanım Əliyeva da neçə-neçə gözlərin işığına dönmüş, özü də işıq olub parlamışdı. Akademik Zərifə Əliyeva insanları zülmət pəncəsindən qoparıb işığa qovuşduran, ziyasını itirmiş gözlərə nur çiləyən nəcib insan idi. Qibtə ediləcək bir tale yaşamışdı, təkcə alimliyi, həkimliyi ilə yox, dövlət xadiminin qızı, dövlət xadiminin ömür-gün yoldaşı kimi...

İndi aramızda olmayan, yalnız qəlblərdə yaşayan Zərifə xanımın nəcib əməlləri dostlarının, həmkarlarının, doğmalarının xatirələrində təkrar-təkrar kəşf edilir və onun işıqlı xatirəsi bu gün də məmnunluqla yad olunur. Uzun illər yaşadığımız qapalı cəmiyyətdə yalnız ölkənin birinci şəxsinin həyat yoldaşı kimi tanıdığımız Zərifə xanımın Azərbaycan səhiyyəsinin inkişafı naminə etdiklərindən və eləcə də əldə etdiyi elmi nailiyyətlərdən bir o qədər də danışılmırdı...

«Akademik Zərifə xanım Əliyeva və milli oftalmologiyamız» adlı kitabda isə biz bir yaz günündə dünyaya göz açan və təbiətin oyandığı günlərin birində əbədiyyətə qovuşan böyük insan, görkəmli alim, əvəzolunmaz həyat yoldaşı, qayğıkeş ana

haqqında xatirələrini sizlərə təqdim etməklə özümüzə bir qədər təsəlli vermiş oluruq. İnanırıq ki, kitabı oxuyan insanlar akademik Zərifə Əziz qızı Əliyeva haqqında bilgilərini daha da zənginləşdirəcək və bununla da biz müqəddəs bir ruhu şad edəcəyik.

Görkəmli alim Zərifə Əziz qızı Əliyeva 1923-cü il 28 aprel tarixində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndində anadan olmuşdur. 1942-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olmuş, 1947-ci ildə həmin institutu müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Sonralar Moskvada Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda oftalmologiya üzrə ixtisaslaşma kursu keçmişdir. Elmi-tədqiqatlara sonsuz marağı onu Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutuna gətirib çıxarmış, orada həkim ordinator kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Zərifə xanım Əliyevanın aspiranturasını bitirib, elmi işçi kimi fəaliyyət göstərdiyi illərdə Azərbaycanda traxoma xəstəliyi geniş yayılmışdı. Nəticədə bu xəstəlik korluq hallarının ən geniş yayılmış səbəblərindən biri kimi dəhşətli ictimai bəlaya çevrilmişdi. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatlarına əsasən o dövrdə dünyada dörd yüz milyon nəfər traxoma xəstəliyinə yoluxmuş, səksən milyon nəfər isə bu səbəbdən dünya işığına həsrət qalmışdı. Oftalmoloqlar yaxşı bilir ki, tədqiqatın klinikada, institutdan kənarında aparılması hansı əziyyətlər hesabına başa gəlir. Bu çətinliklərə baxmayaraq, istedadlı mütəxəssis Zərifə xanım dissertasiya üzərində işləyərkən öz araşdırmalarını bir neçə müəssisədə təcrübədən çıxarmağa nail olmuş, yüzlərlə, minlərlə xəstəni müayinədən keçirə bilmişdi. Göründüyü kimi, Zərifə xanımın ilk elmi tədqiqatlarının mövzusu həyat özü diktə etmiş və gərgin əməyin uğurla yekunlaşması isə onun yüksək daxili mütəşəkkilliyi və eləcə də məqsədyönlü və inadkar fəaliyyəti nəticəsində mümkün olmuşdur. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, Zərifə xanım tədqiqat üçün elmi mövzular seçərkən

problemlərə milli və dövlətçilik maraqlarından yanaşmağa üstünlük verərdi.

Həmin illərdə traxomaya qarşı təsirli müalicə üsulları kifayət qədər olmadığından onunla mübarizə təkcə oftalmologiya elmi üçün deyil, Azərbaycan təbabəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə bir dövrdə Zərifə xanım traxoma xəstəliyinə qarşı aparılan müalicə-profilaktik tədbirlərin təşkilində, keçirilməsində fəal iştirak edirdi. Belə ki, o, traxoma xəstəliyinin daha çox yayıldığı rayonlara gedir, əhali arasında maarifləndirmə işi aparırdı. Zərifə xanım elmi-tədqiqat işini traxomanın müalicəsində və onun ağırlaşdığı hallarda daha təsirli vasitələrin öyrənilməsinə o dövr üçün yeni antibiotikdən - sintomisin-dən istifadə olunmasına həsr etmişdi. Çünki sintomisin geniş antibakterial vasitə olmaqla yanaşı, antixlamidiya fəallığına malik idi. Zərifə Əliyevanın bu istiqamətdə apardığı tədqiqatları 1960-cı ildə uğurla müdafiə etdiyi «Traxomanın digər terapiya üsulları ilə birlikdə sintomisinlə müalicəsi» mövzusunda namizədlik dissertasiyasının əsasını təşkil etdi.

Traxoma xəstəliyinin müayinəsi və müalicəsi işləri ilə yanaşı Zərifə xanım Əliyeva oftalmologiya elminin bir sıra aktual məsələlərinə də böyük əhəmiyyət verirdi. Bu məsələlər sırasında diaqnostika, qlaukoma və görmə orqanının iltihabı xəstəliklərinin müalicəsinə də ciddi diqqət göstərirdi. Oftalmologiyanın elmi cəhətdən az araşdırılmış sahəsi - görmə orqanının peşə patologiyası isə onun xüsusi maraq dairəsində idi. Eyni zamanda qlaukoma xəstəliyi ilə bağlı problemlər də gənc alimi ciddi düşündürürdü. Zərifə xanımın qlaukoma xəstəliyi ilə bağlı apardığı ciddi elmi tədqiqatların uğurlu nəticələri isə o dövr üçün klinik göz xəstəlikləri sahəsində çalışan həkimlərin biliklərinin güclənməsində müstəsna rol oynamışdı. Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Göz Xəstəlikləri kafedrasında işlədiyi müddətdə də Zərifə xanım bir çox cərrahiyyə əməliyyatlarında iştirak etməklə yanaşı, oftalmologiya ilə bağlı təşkilatları və

İnstitutun şöbələrini səfərbər edərək göz xəstəlikləri üzrə təkmilləşdirmə kurslarının dinləyici həkimləri ilə böyük elmi-pedaqoji iş aparırdı.

1968-ci ildə isə Z.Əliyeva məqsədyönlü şəkildə görmə orqanının peşə patologiyası üzrə işlərini davam etdirməyə başladı. Bu zaman o, yod sənayesi müəssisələrində, neft-kimya sənayesində çalışan şəxslərin görmə orqanına təsir edən amillərə xüsusi diqqət yetirirdi. Zərifə xanım qeyd olunan problem üzərində iş apararkən bilavasitə sənaye müəssisələrinə gedir, zərərli peşə sahələrində çalışan insanları oftalmoloji müayinə edirdi. Bakının və Sumqayıtın bir sıra sənaye müəssisələrində, şin zavodunun sexlərində, laboratoriya şəraitində araşdırmalar keçirirdi. Zəngin klinik və təcrübi tədqiqatlar nəticəsində alim zəhərli maddələrin görmə orqanına təsirinin əsas cəhətlərini üzə çıxara bilmişdir. Uzun illərin müşahidəsi, klinik tədqiqatların, eksperimentlərin yekunları Zərifə xanım Əliyevanın doktorluq dissertasiyasının bünövrəsini qoyur. Bir neçə ildən sonra o, «Azərbaycanın bir sıra kimya müəssisələrinin işçilərinin görmə orqanının vəziyyəti» mövzusunda yazdığı dissertasiya işini yekunlaşdırır və dünyanın ən tanınmış oftalmologiya mərkəzlərindən biri kimi şöhrətlənən Helmholtz adına Moskva Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunda doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edir. Dissertasiya bu sahədə ilk əsərlərdən biri kimi alim oftalmoloqlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. İstedadlı alimə 1977-ci ildə tibb elmləri doktoru alimlik dərəcəsi verilir. Bundan sonra Zərifə xanım Əliyeva Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun oftalmologiya kafedrasının professoru, bir neçə ildən sonra isə həmin kafedranın müdiri seçilir. Zərifə xanım Əliyeva öz ənənəsini davam etdirərək istedadlı gəncləri öz ətrafına toplayaraq elmi-tədqiqat işlərini, kadrların və elmi əməkdaşların hazırlanması prosesini uğurla davam etdirir. Amma kafedrada olan mövcud baza elmi tədqiqatların keçirilməsi üçün yetərli

deyildi. Zərifə xanım bu problemin həlli üçün bir sıra konkret təkliflər irəli sürür və 1977-ci ildə məhz onun təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində ilk dəfə olaraq Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin Bakı plenumu keçirilir. Tədbiri həyata keçirmək üçün böyük təşkilatçılıq bacarığı və zəngin təcrübə tələb olunurdu. Ümumittifaq Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin Bakı plenumunun uğurla keçirilməsi həm ölkəmizdə, həm də keçmiş ittifaqın ən aparıcı müəssisələrində, oftalmologiya xidmətinin inkişafında, habelə elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması işinə böyük köməklik göstərdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, istedadlı alim, kamil mütəxəssis və təşkilatçı olan professor Z.Ə.Əliyeva peşə ilə əlaqədar yaranan göz xəstəliklərinin patologiyasını sənayedə çalışan işçilərin nümunəsində araşdırmaq məqsədilə Bakı Kondisionerləri zavodunda və eləcə də Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fiziologiya İnstitutunda xüsusi elmi-tədqiqat laboratoriyalarının yaradılmasına nail olur. Təbii ki, birdən-birə əmək fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etmək və hər sahədə görmə qabiliyyətinin mühafizəsi üçün başlıca olaraq hansı tələblərin olduğunu müəyyən etmək çətin idi. Belə olan halda, təbii ki, nədən başlamaqdan çox şey asılıdır. Zərifə xanım buna da nail olur. O, ilk olaraq kimya sənayesində çalışan işçilərin göz xəstəliyi problemlərini öyrənməyə başlayır. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bu sahə mürəkkəbdir və az öyrənilib. 1979-cu ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fiziologiya İnstitutunda Zərifə xanım Əliyevanın yaratdığı laboratoriyada az intensivli zəhərli istehsal sahələrində görmə orqanına fizioloji, klinik-funksional, histoloji mexanizmlərin təsirinin öyrənilməsi üzrə bir sıra qiymətli tədqiqatların aparılmasına nail olundu. Elmi tədqiqatların yekunu olaraq Zərifə xanım Əliyeva bir neçə monoqrafiya, o cümlədən, «Şin istehsalında gözün peşə patologiyası», «Xroniki yod intoksikasiyası ilə bağlı oftalmologiya», «Yod sənayesində gözün peşə xəstəliyinin profilaktikası» adlı monoqrafiyalarını

çap etdirməyə nail oldu. Bu qiymətli əsərlər dünyanın elmi ictimaiyyətinin diqqətini özünə cəlb edə bilmişdi. 1980-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunun nəzdində məhz Zərifə xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Lazer Mərkəzi yaradılmışdır ki, bu da onun elmi fəaliyyətinin praktiki işlə necə sıx şəkildə bağlılığına parlaq nümunədir. Zərifə xanım Əliyeva ölkənin tibb ehtiyaclarını diqqətlə öyrənirdi. O zamanlar Bakıda yod sənayesi sürətlə inkişaf edirdi. Buna görə də həmin sahədə çalışanların görmə orqanına yod istehsalı şəraitinin aşkarlanması üçün aparılan tədqiqatlar böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bakı Yod Zavodunun işçilərinin gözlərinin zədələnməsinin istehsal sahəsi ilə bağlı olduğunu təsdiq etmək və zədə mexanizminin müxtəlif cəhdlərini üzə çıxarmaq üçün Z.Ə.Əliyeva müxtəlif iş yerlərində, təbii şəraitdə heyvanlar üzərində tədqiqatlar aparırdı. Yenə də fədakar alimin iş günü kabinetdən yox, istehsalat sahələrindən başlanırdı. Bakı Yod Zavodunda istehsal prosesinin sanitar-gigiyenik xüsusiyyətlərinin, fəhlələrin iş şəraitinin, müxtəlif iş təcrübəsinə malik peşə sahiblərinin sağlamlığının ümumi vəziyyətini ciddi şəkildə araşdırmaq lazım gəlirdi. Tədqiqatçının diqqətini ilk növbədə yod istehsalı zamanı atmosferdə yod buxarının konsentrasiyasının istehsal əməliyyat mərhələsindən çox asılı olduğu cəlb edir. Uzun müddət ərzində ən müasir tədqiqat üsullarının köməyi ilə müxtəlif daxili istehsal bölmələrində çalışan işçilər üzərində dinamik müşahidələr aparır. Bu işə işçilərin görmə orqanına yod istehsalının toksik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan yaratdı. Yəni kirpik cismi nahiyəsində şişlərin əmələ gəlməsinə, göz qişalarının zədələnməsinə, onun həssaslığının azalmasına, qan damarlarının, şəffaf qatların dəyişikliyinə, bəzən də gözün ön və arxa hissəsinin zədələnməsinə gətirib çıxarır. Eksperimental tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edildi ki, yod istehsalında kimyəvi maddələrin buxarının toksik təsirindən görmə orqanı daha çox zədələnir. Klinik-eksperimental tədqiqatların nəticələri

görmə orqanına toksik maddələrin təsirini daha düzgün qiymətləndirməyə və rəşional müalicə üsulları işləyib hazırlamağa imkan verdi. Odur ki, Z.Ə.Əliyevanın «Xroniki yod intoksikasiyasında oftalmologiya» mövzusunda yazdığı növbəti monoqrafiyası 1981-ci ildə işıq üzü gördü. Həmin monoqrafiya orijinal elmi-tədqiqat əsəri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. 1981-ci ildə oftalmologiyanın inkişafına verdiyi böyük töhfəyə - görmə orqanının peşə patologiyası sahəsində apardığı tədqiqatlara görə Zərifə xanım Əliyeva ən yüksək mükafata - SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görüldü. Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Zərifə xanım Əliyeva həmin mükafata layiq görülməş ilk qadın idi.

İstedadlı alimin elmi işləri aktuallığı və yüksək səviyyəsi ilə seçilirdi. Xüsusən, şin və yod istehsalı ilə məşğul olan işçilərin görmə orqanının vəziyyətinin öyrənilməsinə həsr olunan monoqrafiyaları bu cəhətdən diqqəti daha çox cəlb edir. Bu kitablarda iki iri zavodda aparılan konkret tədqiqatlar harmonik şəkildə görmə orqanının peşə patologiyasının öyrənilməsinə ümumi metodik yanaşma prinsiplərinin inkişafı ilə üst-üstə düşür. Z.Əliyevanın istifadə etdiyi ümumi iş prinsiplərinin qısaca şərhini belə səciyyələndirmək olar:

İstehsalatda zərərli amillərin təsiri bir qayda olaraq xroniki xarakter daşıyır və bir çox istehsalat sahələrində insan orqanizminə bir neçə zərərli amillər bir yox, kompleks halında təsir göstərir. Odur ki, həmin amillərin tam aşkara çıxarılması, hər birinin konsentrasiyası və intensivliyinin ətraflı öyrənilməsi, işçilərə bu amillərin mənfi təsirinin izah olunması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sənaye müəssisəsində aparılan hər bir tədqiqat, ilkin mərhələdə heyvanlar üzərində aparılan təcrübələr real iş şəraitinə uyğunlaşdırılaraq eksperimentdə öz təsdiqini tapmışdır. Bu məqsədlə təcrübə aparılan heyvanlar xüsusi kameralarda hər gün iş yerlərinin yaxınlığında yerləşdirilir və bu zaman onların görmə orqanının vəziyyətinin öyrənilməsi

bütün orqanizmin tədqiq edilməsi ilə birlikdə aparılır. Bu göz xəstəlikləri simptomlarının başqa orqanların və sistemlərin zədələnməsi ilə nə kimi əlaqəli olduğunu üzə çıxarmağa imkan yaradır ki, bu da işçilər üzərində aparılan tədqiqat üsullarına uyğundur. Z.Ə.Əliyevanın apardığı tədqiqatların nəticələri göstərirdi ki, şin istehsalı sahəsində çalışan işçilərin müəyyən qrupunda toksik amillərin təsiri nəticəsində gözün qapaq hissəsinin zədələnməsinin xüsusi simptom kompleksi inkişaf edir. Patoloji sindromun tezliyi isə iş sahəsində zərərli amillərin konsentrasiyasından asılı idi. Eyni zamanda işçilərin bir hissəsində görmə orqanının funksional pozğunluğu, o cümlədən, görmə sahəsinin daralması müşahidə olunurdu.

Z.Ə.Əliyeva ilk dəfə yodla uzun müddət əlaqədə olan işçilərin görmə orqanının zədələnməsinin əlamətlərini aşkar edərkən bu əlamətlərin kirpik kənarı dairəyə, konyuktivlərə, gözün buynuz qişasına yodun necə təsir etdiyini müəyyənləşdirə bilmişdir. Bu zaman göz qapağına, görmə orqanının şəffaf qatına, habelə göz dibində yodun nə kimi fəsadlar törətməsi aşkarlanmışdır. Elmi tədqiqatlar göstərirdi ki, bu zaman görmə itiliyi zəifləyir, görmə sahəsi daralır, gözün işığa həssashığı azalır, göz təzyiqinin artmasına meyillilik güclənir. Digər tərəfdən eksperimental tədqiqatlar sübut edirdi ki, görmə orqanındakı dəyişikliklər qan damarlarının və daxili orqanların, xüsusən də ciyərin və böyrəyin zədələnməsi ilə bağlıdır. Alim histoloji və histokimyəvi tədqiqatlar üzərində təcrübə apararkən heyvanların gözünün dərisində ciddi dəyişikliklər olduğunu meydana çıxarır. Z.Ə.Əliyevanın və onun rəhbərlik etdiyi kollektivin apardığı tədqiqatlar elmi cəhətdən əsaslandırılmış əməli tövsiyələrin işlənib hazırlanmasına gətirib çıxardı ki, həmin tövsiyələrin istehsalata tətbiqi şin və yod müəssisələrində çalışan işçilərin gözünün zədələnməsinin kəskin şəkildə azalması ilə nəticələndi.

Bütün bu sadaladıqlarımız Z.Ə.Əliyevanın elmi fəaliyyətinin bir hissəsini təşkil edir. Peşə patologiyası sahəsində Zərifə Əziz qızı tək-cə xəstəliyin ilkin əlamətlərini, klinik vəziyyətini müəyyənləşdirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda mümkün olan intoksiyanın profilaktikasını əsaslandıraraq həyata keçirmişdi. Görmə orqanının peşə xəstəliyi sahəsində elmi tədqiqatlarının nəzəri və təcrübi baxımdan nə qədər qiymətli olduğunu alimlərin çoxsaylı rəsmi rəyləri, habelə oftalmologiya sahəsində çalışan elmi işçilərin Zərifə xanımın tədqiqatlarına istinad etməsi bunu bir daha sübut edir. Çünki onun araşdırmaları həmişə özünəməxsusluğu və yeniliyi ilə böyük maraq doğururdu.

Bu baxımdan Z.Əliyevanın «İridodiyagnostika» və «İridodiyagnostikanın əsasları» (1980,1981-ci illər) monoqrafiyaları nadir elmi tədqiqat əsəri kimi oxucuların diqqətini özünə cəlb etmişdi. Həmin mövzunun araşdırılmasına maraq diaqnostikanın bu üsulu bir çox somatik xəstəliklərin müəyyənləşdirilməsində istifadə olunurdu. Alimin gözün virus xəstəliklərinin öyrənilməsi sahəsində tədqiqatları da böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu baxımdan virus və peşə konyuktivitləri arasında differensial diaqnostikaya aid tövsiyələr işlənib hazırlanmış, gözün herpetik xəstəliyinin diaqnostikasına və müalicəsinə aid dərs vəsaiti nəşr edilmişdir.

Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Zərifə xanım Əliyevanın elmi maraqları yalnız görmə orqanının peşə patologiyasının problemləri ilə məhdudlaşmırdı. Onun görmə orqanının virusla zədələnməsinə həsr olunmuş silsilə işləri də elmi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı. Həmin elmi işlərin tətbiqi bir sıra xəstəliklərin differensial diaqnostikasını təkmilləşdirmiş, onların müalicəvi əhəmiyyətini gücləndirmişdir. Həkim-oftalmoloqlar üçün nəzərdə tutulmuş dərs vəsaitləri, «Herpetik göz xəstəliyi», «Ağır virus konyuktivitləri» və s. bu silsiləyə aiddir. O illərdə Zərifə xanım qlaukomanın etimologiyası, diaqnostikası və müalicəsi məsələlərinə həsr olunmuş bir sıra maraqlı əsərləri ilə fəaliyyətini genişləndirməyə müvəffəq olmuşdur. Gərgin araş-

dırmalar nəticəsində istedadlı alim bir sıra elmi məqalələr və «Gözün hidrodinamik sisteminin anatoma-fizioloji xarakteristikası» və «Yaşla bağlı görmə siniri yollarının dəyişməsi» adlı əsərlərini oxucuların ixtiyarına vermişdir.

Zərifə xanım Əliyeva həm də gözün zədələnməsi profilaktikası və müalicəsi imkanlarını araşdırırdı. Bir sıra elmi əsərlərində o, görmə orqanı zədələndikdə mövcud olan cərrahiyyə əməliyyatları üsullarını müəyyənləşdirmiş və təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra maraqlı təkliflər irəli sürmüşdür ki, bu da cərrahiyyə əməliyyatına məruz qalan zədələnmiş görmə orqanının müalicəsini xeyli asanlaşdırırdı. Alimin bir sıra elmi əsərləri də görmə orqanında bədxassəli şişlərin diaqnostikasına və müalicəsinə həsr olunmuşdur. Z.Əliyevanın dakriologiyadan bəhs edən - «Göz yaşı yollarının fiziologiyası», «Göz yaş axmalarının müasir cərrahiyyə üsulları ilə müalicəsi» monoqrafiyaları isə təkcə oftalmoloqlar üçün deyil, həm də fizioloqlar üçün maraqlı tədqiqat əsərlərinə çevrilmişdir.

Akademik Z.Ə.Əliyeva səhiyyədə təkcə görkəmli pedaqoq kimi şöhrətlənməmişdi. O, fundamental elmi araşdırmaların müəllifi kimi tibb elminə nəhəng töhfələr vermiş, görkəmli alim kimi də səhiyyə tarixində özünü təsdiqləmişdi. «Yaşla əlaqədar olaraq gözün və görmə-sinir yollarının dəyişikliyi» adlı monoqrafiyası bunun əyani sübutudur. Burada konkret şəraitdə görmə orqanının vəziyyətini öyrənən klinik istiqamətli elmi müddəaların bütöv bir silsiləsi öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan Özbəkistanın «Medisina» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş «Şəkərli diabet zamanı göz xəstəlikləri» adlı monoqrafiyası da görülən xeyirxah işin davamıdır. Bu təkrarsız əsərində Zərifə xanım sosial mənbə kimi Orta Asiya və Qafqaz regionunu götürərək insanlar arasında tez-tez rast gəlinən və kifayət qədər geniş yayılmış şəkərli diabet zamanı yaranmış göz xəstəliklərinin patoloji, klinik, diaqnostik və müalicəvi xüsusiyyətlərini araşdırır-

dı. Elmi istiqamətinə görə bu nəşr nadir əsər kimi bu gün də oftalmoloqların stolüstü kitabına çevrilib.

Z.Ə.Əliyevanın zəngin pedaqoji, elmi və əməli təcrübəsi «Oftalmologiyanın aktual problemləri» monoqrafiyasında (professor N.B.Şulpina və L.K.Moşetova ilə birlikdə) özünü büruzə verir. Bu kitab həm oftalmoloqlar, həm də Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Oftalmologiya fakültəsinin dinləyiciləri üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı.

«Oftalmologiyanın aktual problemləri» monoqrafiyasında, həm də görmə orqanının müxtəlif patologiyası zəminində gözün müasir üsullarla tədqiqi və müalicəsi öz əksini tapmışdır. O, eyni zamanda oftalmoloji cərrahiyyə əməliyyatlarındakı, gözün virus xəstəliyinin və görmə orqanının damar patologiyasının müalicəsindəki elmi yeniliklərlə və eləcə də həkim etikasına tibbi deontologiya məsələləri ilə də ciddi maraqlanırdı. Zərifə xanımın gənc həkimlərin tərbiyəsində, onların peşə fəaliyyəti ilə bağlı problemlərinin öyrənilməsi və həlli yolunda da əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun bu məsələlərə həsr olunmuş çoxsaylı məqalələri, məruzələri, «Yüksək etimad» adlı kitabı da cəmiyyətdə həkimin şəxsiyyət kimi formalaşması prosesinə böyük təkan vermişdir. Həyatda Zərifə xanım kimi sosial həssaslığa və qayğıkeşliyə malik olmaq lazım idi ki, öz istedadını, bilik və bacarığını olduqca çətin, mürəkkəb sahələrin xidmətinə yönəldəsən.

Zərifə xanım peşə patologiyası sahəsində görkəmli oftalmoloq, geniş profilli mütəxəssis həkim olmaqla yanaşı, həm də gözəl pedaqoq idi. Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasında oxuduğu mühazirələr bunu bir daha sübut edir. Zərifə xanım elmdə həm də bir məktəb yaratmışdı. Bu, onun əməkdaşlara göstərdiyi səmimi münasibətdə, ümumiyyətlə, insanlara olan sevgisində də öz əksini tapmışdı.

İstər Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin qurultaylarında, plenumlarında, Moskva Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin plenar iclasların-

da etdiyi məruzələr, istərsə də publisistik çıxışlarında Zərifə xanım Əliyeva özünü mahir natiq kimi göstərirdi. Müxtəlif səviyyəli auditoriyalarda belə, onun deontologiya məsələlərinə həsr olunmuş məruzələri böyük maraqla dinlənilirdi, məruzəçinin fəlsəfəyə, səhiyyəyə aid ədəbiyyatı dərinlən mənimsədiyi duyulurdu. Zərifə xanımın daxili aləmi, vəzifə borcuna, xəstələrə və ətrafdakılara münasibəti 1983-cü ildə nəşr etdiyi «Həkimin əxlaqi tərbiyəsi, deontologiya, səhiyyə etikası və əxlaq məsələləri» əsərində özünün daha parlaq təcəssümünü tapmışdır. Bu mövzuya həsr olunan çıxışlarında Zərifə xanım bilik və təcrübəsini həkim həmkarlarına inam hissi ilə aşılırdı. Ona görə də çap etdirdiyi elmi əsərlər mahiyyət etibarilə daha geniş əhəmiyyət kəsb edir, təkcə səhiyyə sahəsində deyil, məişət və ailə əlaqələri də daxil olmaqla, bütövlükdə insanların qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsində mühüm rol oynayırdı.

Məlum olduğu kimi, tibb işçilərinin vəzifə borcunu yerinə yetirməsi təkcə xəstəliyin müalicəsi və profilaktikasından ibarət deyil, həm də peşə fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Zərifə xanım tibb işçisinin ətrafdakıların tərbiyəsində mühüm rol oynadığını, şəxsiyyət, əxlaq etalonu olduğunu xüsusi vurğulayırdı. Haqlı olaraq belə hesab edirdi ki, həkimin həyatı mövqeyi onun xəstəyə münasibətini müəyyənləşdirən başlıca amildir: «Yalnız o şəxs həkimdir ki, xəstənin ağrılarına məhz özünün ağrıları hesab edir. Belə bir həkim üçün hər dəfə xəstəni qəbul etmək, hər dəfə xəstəliyə düçar olmuş insanla söhbət həm insan qarşısında, həm cəmiyyət qarşısında, ən başlıcası isə öz vicdanı qarşısında əxlaqi məsuliyyət deməkdir».

Zərifə xanım insanlara bütün varlığı ilə bağlı idi. Onların xeyirxahlığına, qayğıkeşliyinə, daxili aləminə yüksək qiymət verirdi. Həmkarlarının, iş yoldaşlarının ona yaxınlaşması üçün həmişə şərait yaradırdı. Xəstənin qəlbinə yol tapmaq, onun etimadını qazanmaq hər insana nəsib olmur. Zərifə xanım bunu məharətlə bacarırdı, xəstələrin hansı biri ilə bu və ya digər bir

xəstəliyin profilaktikasına, müalicəsinə dair söhbət açırdısa, digər xəstələr də onun ətrafına toplaşar, söhbətlərini maraqla dinləyirdilər. Zərifə xanım bu adamların çəkdikləri iztirabları duyur, narahatlıqlarını qovmağa, ürəklərində sağalacaqlarına ümid işığı oyatmağı bacarırdı.

Zərifə xanım daim tələsirdi. Elə bil ki, Ulu Tanrının ona ömür payı ayıranda xəsislik etdiyini başa düşür və daha çox iş görmək üçün yollar arayıb axtarırdı. İstər elm sahəsində, istərsə də təcrübi təbabətdə uca zirvələr fəth etsə də, yeni yollar axtarırdı. Zərifə xanım gözəl pedaqoq-tərbiyəçi kimi öz bilik və təcrübəsini insanlara qəlbinin hərarəti ilə paylayırdı.

Sadəliyi, ünsiyyəti, dərin səmimiyyəti ilə hamını heyran qoyardı. İnsansevərlik, bəşərilik sanki bu insanın qanına hopmuşdu. Çox zamanlar insanlar onun yanına xahişə gəlirdilər. Zərifə xanım hamını səbrlə, təmkinlə dinləyər, əgər kömək etmək mümkündürsə, heç kəsi ümitsiz qaytarmazdı - onun sadəliyi onun böyüklüyü idi.

Yüksək mədəniyyəti, ünsiyyətdə səmimiliyi, istiqanlılığı, qayğıkeşliyi, ehtiyacı olanın köməyinə çatmaq bacarığı Zərifə xanımın həyatının insanlara humanist xidmət nümunəsi kimi diqqəti cəlb edirdi. Hədsiz dərəcədə xeyirxah bir insan olan Zərifə xanım yaşamaqdan, işləməkdən xüsusi zövq alır, həyata və insanlara qarşı nikbin, xeyirxah və etimad ab-havası yaratmaq üçün çox çalışırdı. Bu parlaq şəxsiyyət nurlu səmimiyyətə, xeyrin təntənəsinə, xalqın xoşbəxtliyi üçün əlindən gələni edirdi. Bu onun həyatının əsas meyarı, qırılmaz vəhdəti idi.

Zərifə xanım alimlik istedadı ilə, qeyri-adi təşkilatçılıq qabiliyyətini üzvi surətdə əlaqələndirirdi. Onun hərəkətləri həmişə dəqiq və düşünülmüş olardı. Buna görə də, cəmiyyətdə o, son dərəcə dəqiq və məsuliyyətli bir insan kimi tanınmışdı. Bu xarakteri dəyişməz olaraq qalırdı. Heç zaman, heç bir yerdə şəxsiyyətini dilinə gətirməzdi, bir qayda olaraq hərtərəfli, əsaslandırılmış mövqe tuturdu. Zərifə xanım hamıya eyni dərə-

cə diqqət və qayğı göstərirdi. Zərifə xanım bir elmi rəhbər kimi əməkdaşların qarşısında konkret yerinə yetirilə bilən, təcrübə əhəmiyyət daşıyan və perspektivli vəzifələr qoymaq bacarığı ilə fərqlənirdi.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva gərgin elmi işlərlə yanaşı böyük ictimai işlər də aparırdı. O, keçmiş SSRİ-nin Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü, Azərbaycan Sülhü Müdafiə Komitəsi sədrinin müavini, «Bilik» Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü və keçmiş ittifaqın Oftalmoloqları Elmi Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü olmuşdur. Zərifə xanım həm də «Oftalmologiya xəbərləri» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi. Görkəmli oftalmoloq alim ölkəmizin bir sıra orden və medalları ilə təltif edilmiş, Azərbaycanın əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüşdü.

On monoqrafiyanın, iki yüzdən artıq məqalənin, məruzə və metodik vəsaitin müəllifi olan Zərifə xanım Əliyevanın elmi irsi bu gün də aktuallığını itirməyib, günün müasir tələblərinə cavab verir.

Zərifə xanım Əliyeva milli oftalmologiyamızın inkişafı üçün çox işlər görmüşdü. Arzularından biri də Azərbaycanda yeni oftalmoloji kompleksin tikilməsi idi. Hələ o vaxtlar Zərifə xanımın kompleksin tikilməsi ilə bağlı təşəbbüsündən sonra Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin sərəncamı ilə həmin kompleksin tikintisinə başlandı. SSRİ Plan Komitəsinin sədri Baybakovla maliyyə-smeta məsələləri də müəyyənləşdirildi. 1982-ci ildə akademik S.Fyodorovun verdiyi layihə təsdiq olundu. Bu kompleks bütün islam aləmindən olan dövlətlərə xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu və layihə də buna uyğun tərtib edilmişdi. Onun yaxınlığında məscidin tikilməsi də planlaşdırılmışdı. Onu da xüsusi vurğulamaq yerinə düşərdi ki, kompleksin layihəsi 1988-ci ildə Avstriyada keçirilən «Tibb idarələri layihələri» müsabiqəsində birinci yeri tutmuşdur. Hazırda kompleksin tikintisi üzərində sürətlə iş aparılır. Təbii ki, bu, Zərifə xanımın xatirəsini əks etdirən bir abidə kimi ucalacaqdır.

Bakıda inşa edilmiş yeni oftalmoloji kompleks.

Tezliklə tikinti-abadlıq işləri başa çatacaq, tәмәli Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, Prezident İlham Əliyev tərəfindən tikintisi başa çatdırılacaq bu kompleks öz qapılarını digər səhiyyə ocaqları kimi xalqımızın üzünə açacaqdır. Bu şəfa ocağında dünyanın ən gözəl neməti olan gözlərinin nurunun itirilməsi təhlükəsindən xilas olacaq insanlar bu nәhәng kompleksin təşəbbüsçüsü olmuş gözəl həkim, xeyirxah insan Zәrifә xanımı böyük hörmət və mähәbbәtlә yad edəcəklər. Lakin dünyaya tibb alәmindә xidmətlәrinә görә ən ali Averbax mükafatına layiq görülmüş Zәrifә xanım Əliyevanın ən uca mükafatı xalqın böyük mähәbbәtidir. Nәsillәр bir-birini әvәz etsә dә, bu nәcib insan, görkәмli alim, ictimai xadim Zәrifә xanım Əliyevanın adı bitib-tükәнmәyән hörmət və sevgi ilә xatırlanacaqdır.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA

1968-ci il.

1977-ci il.

20

1981-ci il.

1981-ci il.

ZƏRİFƏ XANIM VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

1968-ci il

1981-ci il.

1981-ci il.

ZƏRİFƏ XANIM VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

1966-cı il.

1983-cü il.

22

1984-cü il.

1984-cü il.

ZƏRİFƏ XANIM AİLƏSİ İLƏ BİRLİKDƏ

1983-cü il.

1983-cü il.

1984-cü il.

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ZƏRİFƏ XANIM
MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ İLƏ GÖRÜŞƏRKƏN**

24

1981-ci il.

1981-ci il.

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ZƏRİFƏ XANIM
MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ İLƏ GÖRÜŞƏRKƏN**

25

1982-ci il.

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ZƏRİFƏ XANIM
RUSİYANIN MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİ İLƏ**

26

1982-ci il.

1982-ci il.

Zərifə xanım Əliyevanın məktəb dövrü. 1941-ci il.

Zərifə xanım Əliyevanın tələbəlik illəri. 1943-cü il.

*Gənc həkim
Zərifə Əziz qızı Əliyeva
və professor Sona xanım
Axundova-Bağırbəyova
xəstələri əməliyyata
hazırlayarkən.*

1950-ci il.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ HƏMKARLARI İLƏ BİRLİKDƏ

Akademiq M.M.Krasnov və digər həmkarlar. Moskva, 1951-ci il.

1951-ci il.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ HƏMKARLARI İLƏ BİRLİKDƏ

30

Əməliyyat zamanı. 1957-ci il.

1980-ci il.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ HƏMKARLARI İLƏ BİRLİKDƏ

Bakı, 1977-ci il.

Bakıda keçirilən Oftalmoloqların Ümumittifaq Konfransı. 1977-ci il.

DÖVLƏT XADİMİNİN QIZI

Deyirlər, atasına bənzəyən qız həyatda xoşbəxt olur. O da atasına çox bənzəyirdi, zahirən də, xasiyyətə də... Xalqı, vətəni üçün işıq, nur bəxş edən, həmin işığın aydınlığında xalqının övladlarını mənəvi cəhətdən zənginləşdirən Əziz müəllimin nəcib xüsusiyyətləri qızı Zərifə xanımda cəmləşmişdi. Əziz Əliyev xalqımızın tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərdəndir. O, vətənimizin çiçəklənməsi naminə min bir əziyyətlərə qatlaşmış, millətinin yolunda ürəyini məşələ çevirmiş və mühüm dövlət postlarında çalışdığı zaman daim milli dəyərlərə söykənmişdir. Əziz Əliyevin yaradıcı illərinin 20-indən çoxu Azərbaycandan kənarda keçmişdi - Böyük Vətən müharibəsi illərində İranda və Dağıstanda, sonralar isə Moskvada. Azərbaycanın xalq yazıçısı İmran Qasimov onun haqda xatirələrində yazırdı: «Öz doğma torpaqlarından uzaqlarda bütün gücünü müqəddəs ideallarına həsr edən Əziz Əliyevə bənzər ikinci bir insan tapmaq çətinidir. Bu, qəhrəmanlığa bərabər keyfiyyətdir».

Əziz Əliyevin nəslə əslən İrəvan mahalından idi. Nankor qonşularımız tərəfindən əlimizdən zorla alınmış həmin torpağın övladları kimi onun da ailəsi erməni millətçilərinin genosid siyasətinə məruz qalmışdı. Amma bu çətinliklərə baxmayaraq o, bütün gücünü, bilik və təcrübəsini ömrünün sonuna kimi xalqımızın elmi-mədəni inkişafı üçün əsirgəməmişdir.

Əziz Əliyev 1897-ci ilin yanvarında İrəvan şəhərində dünyaya göz açmış, burada gimnaziyanı bitirmiş, sonralar isə Leningrad Hərbi Tibb Akademiyasında təhsilini başa vurmuşdu.

Amma erməni şovinistləri onu İrəvanda fəaliyyət göstərməyə imkan verməmişdi. Azərbaycan türklərinə qarşı törədilən soyqırım siyasətindən həmişə əziyyət çəkmiş Əziz Əliyev məcburiyyət qarşısında İrəvanı tərk edərək, Naxçıvanın Şahtaxtı kəndində məskən salmışdır. Fəciəli hadisələr, erməni hiyləgərliyi onu ruhdan salmamış, öz bilik və bacarığının sayəsində şəxsi nüfuzunu, əzəmətli qürurunu qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan tibb elminin aparıcı alimlərindən olan Əziz Əliyev çalışdığı bütün ali vəzifələrdə insanların məhəbbət və hörmətini qazanmağa müvəffəq olmuşdur. Akademik Mustafa Topçubaşov haqlı olaraq Əziz Əliyevi «cəmiyyət həkimi» adlandırırdı: «Əslində cəmiyyətin özü də bir canlıdır və onun da öz həkiminin olması təbiidir... Əziz heç kəslə müqayisə edilə bilməz. Bilirsinizmi niyə? Ona görə ki, Əziz Əliyev bir şəxsiyyət kimi yox, milli səhiyyəmizin inkişaf tarixinin bir mərhələsi kimi öyrənilməlidir... Təbabətin babası Hippokrat elə bil həkimlər haqda andı Əziz Əliyev kimilərinə baxıb yazmışdı».

Burada Əziz Əliyev haqqında yazılmış şer yada düşür:

*Səndən sonra Dərbəndimin gözləri,
Bulud kimi dolmalıydı, doldu da.
Heydər böyük olacaqdı demişdin,
Heydər böyük olmalıydı, oldu da.*

*Ürəyinə sığınmışdı bu Vətən,
Araz Vətən, dəniz Vətən, su Vətən.
Gözümüzə çıraq oldu Zərifən,
Yurdun üstə yanmalıydı, yandı da.*

*Nalə çəkdi, İrəvanda yurd yeri,
Yurd verilmir, bil alınır yurd yeri.
Alnımızda möhür yeri, od yeri,
Allah kömək durmalıydı, durdu da.*

*Düşmən görsən kəs cığırın, əzizin,
Sən başısan, hər doğmanın, əzizin.
Yurdumuzda əziz olan Əzizin,
Düşməni mat qalmalıydı, qaldı da.*

Görkəmli şəxsiyyət, dövlət xadimi, «cəmiyyətin həkimi» Əziz Əliyev haqqında avtobioqrafik kitabı vərəqləyərkən bir cümlə diqqətimizi özünə daha çox çəkdi. Əziz Əliyev möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyev haqqında o vaxtlar həyat yoldaşı Leyla xanıma deyirdi: «Ay Leyla, Heydər gələcəyi parlaq idi». İndi o illərdən çox vaxt ötüb. Əziz Əliyevin Heydər Əliyev haqqındakı fikri böyük zaman kəsiyində özünü bir daha isbat etdi. Həqiqətən də bu gün müasir dünya tarixində Heydər Əliyev parlaq şəxsiyyət, bacarıqlı dövlət xadimi kimi böyük maraq doğurur. Təsadüfi deyil ki, hazırda onun irsi Azərbaycanda olduğu kimi dünyanın bir sıra institutları və siyasətşünasları tərəfindən də diqqət və həvəslə öyrənilir.

Əziz Əliyev haqqında yazılmış «Xatirələr» kitabında bir məqam da diqqəti çəkir: «Zarafat xiridarı olmasına, yumorsuz keçinə bilməməsinə baxmayaraq, Əziz Əliyev çox ciddi şəxsiyyət idi. O, kiçik qızının qoşduğu şərqləri zümzümə edər, hər hansı bir tibb prosesinin mahiyyətini açmaqda böyük qızına professional kömək göstərər, digər övladları ilə də eynən davranardı. Fəqət onların fəaliyyətinə qəyyum olmazdı. Bu baxımdan çox müvəffəqiyyətlər qazanan övladlarının tərəqqi yolu müstəqil olmuşdur».

Əziz Əliyev bütün övladları kimi Zərifə xanımın gələcəyini də parlaq görür, onların Azərbaycana böyük töhfələr verəcəklərinə əmin idi. Zərifə xanım yaşadığı dövrün, quruluşun siyasi mənzərəsini tam aydın görürdü. Çünki atası - ictimai-siyasi xadim, tanınmış dövlət xadimi Əziz Əliyev mövcud ictimai quruluşun siyasi burulğanından keçmiş və onun müxtəlif məqamlarını vaxtılı-vaxtında layiqincə qiymətləndirən, təhlil və sintez edən

bir insan idi. Onun ictimai-siyasi fəaliyyəti çox da rəvan olmamışdı. Rejimin, «parçala, hökm sür» siyasəti şübhəsiz ki, Əziz Əliyevdən yan keçə bilmədi. Ona görə ki, Əziz Əliyev öz xalqını sevən, işini bilən ləyaqətli, istedadlı, işgüzar bir insan idi. Bir tərəfdən Azərbaycana rəhbərlik edən Mircəfər Bağirov münasibəti, digər tərəfdən də gizli xidmət orqanlarının əli Əziz Əliyevdən uzaqda deyildi, hər an onu izləyib, məhv etməyə çalışırdı. Bu məkrli siyasətdən baş çıxarmaq üçün yüksək ağıl, dərin bilik və dözümlü iradə lazım idi. Əziz Əliyevin mütəşəkkil, aydın, sülhsevərliyi, xalqına böyük məhəbbət hissi, güclü siyasəti və bir də Böyük Tanrı onu fiziki mənada məhv olmaqdan qorudu.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Əziz Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda çıxış edərkən Əziz Əliyevin nə kimi haqsızlıqlara düşər olması və möcüzə nəticəsində 1938-ci il repressiyalarından xilas olduğunu xüsusi vurğulamışdır: «Deməliyəm ki, mən özüm də bu repressiyadan əziyyət çəkmişəm. ...mərhum həyat yoldaşım Zərifə xanımla 1948-ci ildə tanış olmuşdum. Az sonra mən Leninqrada oxumağa getdim. 50-ci ildə oradan Bakıya qayıdıandan sonra, şübhəsiz ki, öz ailə həyatımı qurmaq, evlənmək fikrində idim... Lakin o vaxt mənə Əziz Əliyevin ailəsi ilə ünsiyyətdə olmaq qadağan edilmişdi. 1951-ci ildə Əziz Əliyev işdən çıxarıldıqda Zərifə xanımla biz görüşdük və o, mənə dedi: «Deyəsən biz bir daha görüşə bilməyəcəyik, çünki atamı işdən çıxarıblar və ona qarşı siyasi ittiham irəli sürüblər. Sən isə dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında çalışırsan. Odur ki, deyəsən, bizə birlikdə olmaq qismət deyilmiş.» Mən əlbəttə etirazımı bildirdim və münasibətlərimiz davam etdi». Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, 1953-cü ilin əvvəllərində hər şey ona doğru gedirdi ki, Əziz Əliyevi həbs etməli, onun ailəsini isə Mircəfər Bağirovun göstərişi ilə sürgün etməli idilər: «Amma Allah kömək etdi. 1953-cü ilin mərtında Stalin öldü, həmin ilin yayında isə Mircəfər Bağirovu əvvəlcə işdən çı-

xardılar və sonra da həbs etdilər... Bundan sonra necə deyərlər, mən azadlığa çıxdım və 1954-cü ilin noyabrında öz ailə həyatımı qura bildim...» Heydər Əliyev Əziz Əliyevi sadə, məhrəm və ağıllı həmsöhbət kimi xatırlayırdı: «Əziz Əliyev olduqca gözəl insan idi. Bir insan kimi, bir ata kimi olduqca gözəl bir adam idi... Azərbaycanda və Dağıstanda işlədiyi illərdə elm xadimləri ilə sıx təmasda olurdu... Yüksək səviyyədə savadlı, mədəni adam olduğuna görə həmişə məhz ziyalı mühiti ilə təmasda olmağa çalışırdı. O, hər cəhətdən gözəl insan idi». Göründüyü kimi Zərifə xanım Əliyeva həyatda bütün ağrı-acıları dadmış, yaşamış bir insandır. Ailə qurduqdan sonra isə ikinci çətin bir həyat başlayır. Bu həyatın şirini qədər acılığı da yox deyildi. Çünki onun ailə qurduğu insan, qeyri-adi istedadla malik, Ulu Tanrının xüsusi nəzəri-diqqətində olanlardan idi. Heydər Əliyev böyük SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi çəkişmələrin, ziddiyyətlərin tam mərkəzində dayanmaqla, hadisələri xalqların milli azadlıq, elm, mədəniyyət və sürətli inkişaf aspektlərinə yönəltməyə çalışırdı. Heç şübhəsiz ki, bu mövqe hakimiyyət hərisləri tərəfindən müsbət qarşılanmırdı. Moskvada, istərsə də bədxah qonşularımızda onu gözü götürməyənlər çox idi. Şübhəsiz ki, möhtəşəm Heydər Əliyev siyasəti, ağılı və düşüncəsi, zəngin biliyi bütün maneələri dəf edir, bütün dünya xalqlarının azadlığına doğru can atırdı. Heydər Əliyevə dəyən zərbəni ilk növbədə onun həyat yoldaşı, ömür-gün sirdaşı Zərifə xanım Əliyeva duyurdu. Heydər Əliyevin böyük siyasətinin içində şübhəsiz ki, Zərifə Əliyeva çaları var idi. Onların taleyi, elmi-ictimai, siyasi fəaliyyətləri zaman-zaman bir-birinə təsir etmiş, inkişafa doğru yönəlmiş, sonda isə bir-birini tamamlamışdır. Hər iki fəaliyyət sahibi bir-birindən güc alaraq fiziki və mənəvi məkanlarını genişləndirmişdir. Əgər Heydər Əliyev evə gərgin gəlmişsə, onu evdə Zərifə xanım öz mehriban təbəssümü ilə qarşılamış, hər şey də bununla həll olunurdu. Digər tərəfdən Heydər Əliyə-

vin müdrik tövsiyələri Zərifə Əliyevanın hər hansı bir elmi kəşfinin, araşdırmasının araya-ərsəyə gəlməsinə təkan vermişdir.

Şübhəsiz ki, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunda Heydər Əliyevə qarşı baş qaldıran amansız çəkişmələri də ilk olaraq Zərifə xanım hiss edirdi. Zərifə xanım bu ağrı-acıları atası Əziz Əliyevin siyasi fəaliyyəti dövründə dadsa da, onun tam mahiyyətini yalnız Heydər Əliyev Moskvada işlədiyi zaman başa düşdü. Bütün bu ziddiyyətlər Zərifə xanımın səhhətinə də öz təsirini göstərirdi. Zərifə xanım onu başa düşür, belə anlarda həyat yoldaşına mənəvi dayaq olurdu. Sonralar H.Əliyev öz söhbətlərində ailəsi barədə dönə-dönə vurğulayırdı: «Ailəmi, uşaqlarımı çox sevirəm. Ailəm, uşaqlarım mənə həmişə ilham, ruh veriblər, mənə dayaq olublar, həyatımı çiçəkləndiriblər, məni daim sevindiriblər. Xoşbəxtəm ki, ailəm məni heç vaxt incitməyib, uşaqlarım mənə heç vaxt narahatlıqlar gətirməyiblər. Əksinə, həmişə mənə sevinc, xoşbəxtlik gətiriblər».

Müdrik şəxsiyyət Əziz Əliyev öz övladlarına sözün əsl mənasında insana hörmət, sevgi və məhəbbət hissi aşılamağı bacarmışdı. Çünki insanlara münasibətdə xeyirxah və diqqətli olmaq Əziz Əliyevin övladlarına verdiyi dərsin əsl məzmunu idi. Ailənin hər bir üzvünün yolu mənalı ucalıq rəmzidir. İstedadlı pianoçu "Dan ulduzu" ansamblının bədii rəhbəri, respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, dünyasını vaxtsız dəyişmiş Gülarə Əliyeva kövrək, həzin ifaları ilə hələ də tamaşaçıların xatirindədir. Görkəmli alim, gözəl insan, tibb elmləri doktoru, professor Tamerlan Əliyev fəaliyyəti dövründə neçə-neçə insanları ölümün pəncəsindən almış, ailələrə sevinc və xoşbəxtlik bəxş etmişdir. Onun vəfatından uzun illər keçsə də o, əsl böyüklük zirvəsinə qalxmışdır. O, Azərbaycan ziyalisidir. Məşhur onkoloq, tibb elmləri doktoru professor Cəmil Əliyev hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Xüsusi Tibb Xidmətinin rəisi və Milli Onkoloji Mərkəzə rəhbərlik edir. O, kliniki

onkologiya sahəsində təcrübəli mütəxəssis olmaqla yanaşı öz elmi araşdırmaları ilə Azərbaycanda və xarici ölkələrdə tanınır. Respublikada tibb elmi və səhiyyənin inkişafında xidmətləri olmaqla bərabər, həm də bacarıqlı təşkilatçıdır. Onun rəhbərliyi altında ölkəmizdə və MDB məkanının onkoloji mərkəzlərində nəzəri əhəmiyyət daşıyan geniş elmi-tədqiqat işləri aparılır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü və Rusiyanın Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki Cəmil Əliyev bədxassəli şişlərin diaqnostikası və müalicəsi işində mühüm uğurlar əldə etmişdir.

Zərifə xanım Əliyevada isə elə bil ailənin bütün müsbət cəhətləri toplaşmışdı. O, bütün varlığı ilə xalqının təəssübünü çəkir, bütün insanlara böyük qayğı və diqqət göstərirdi. Bu, bir tərəfdən hər bir qadına xas olan analıq yangısından irəli gəlirdisə, digər tərəfdən də başqalarının ağrı-acısına bəzən özününkündən də çox yanmaq istəyindən doğurdu. Başa düşürdü ki, hər hansı bir ünsiyyətdən məhrum olan tənha və köməksiz insan qeyri-müəyyən şəraitində acınacaqlı ömür sürməyə məhkumdur. Bəlkə də onun insanlara xeyirxah münasibətinin köklərini bu zəmində axtarmaq lazımdır. O, ömrü boyu etika problemləri ilə ciddi məşğul olmuş, insanların şəxsiyyətini, mənliyini uca tutmağı bacarmışdı. Zərifə xanım heç zaman qadınların üstün imtiyazlara nail olması uğrunda mübarizə aparmamışdır. Əksinə, özündə elə bir güc tapmışdı ki, «güclü məxluq» hesab etdiklərimizə özünün nəinki bərabər olduğunu, hətta bəzən onlardan üstünlüyünü də sübut edə bilsin. Onun məhz bu mövqeyi qadının müasir cəmiyyətdə yerinin, onun sosial və ictimai statusunun müəyyənləşməsinə misilsiz xidmət göstərmiş və mənəvi dünyamıza qadın ürəyinin mürəkkəb və psixoloji zənginliyini gətirmişdir.

Zərifə Əliyeva elmi problemlərə dair çoxlu kitablar yazmışdır. Lakin onun ən dəyərli əsəri qadın ürəyi, insan qəlbi haqqın-

da qələmə almadığı, lakin bütün həyatı boyu yaratdığı kitabı olmuşdur. Kimsə ömründə heç olmasa bircə dəfə bu canlı kitabın bir səhifəsini oxuyubsa, artıq onu sevməyə bilməz. Çünki həmin anda insan tənhalığını unudur, milyon-milyon insanın inamının, ağrı-acılarının bir olduğunu dərk edir, ömrünün sonunadək özünə, ideallarına sadıq qalır. Bu da şübhəsiz ki, Zərifə xanımın mənəvi ucalığından irəli gəlirdi.

Bu sətirlər Prezident Aparatının Humanitar Siyasət şöbəsinin müdiri hörmətli Fatma xanım Abdullazadənin Zərifə xanım Əliyeva haqqında məqaləsindəndir.

O, gənclik illərində Zərifə xanımın elmə, incəsənətə güclü marağından söhbət açaraq onun xarakterindəki gizli cizgiləri və cizgilərdəki ümumbəşəri ideyaları ətraflı açıb göstərir. Fatma xanım yazır: «Zərifə xanım hələ uşaqlıq illərindən elmə və incəsənətə eyni dərəcədə meyilli idi. Atası Əziz Əliyev də bütün varlığı ilə övladlarına sadə bir həqiqəti aşılamaq bilməmişdi ki, elm insanlara sadəcə olaraq elmi həqiqətləri dərk etdirə bilər. Odur ki, tez-tez bu sözü təkrar etməyi xoşlayırdı: - «Əgər həkim tək cəhətdə həkimdirsə, deməli, o, pis həkimdir». Bu mənada Zərifə xanım yüksək peşəkarlıqla yanaşı səmimi insani münasibətləri hər şeydən üstün tuturdu. Zərifə xanımın boya-başa çatdığı ailədə anası Leyla xanımın da təsiri böyük idi».

Zərifə xanım bir ana kimi də xalqımızın milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərini özündə cəmləşdirirdi. İki övlad anası idi, məsul vəzifələrdə işləməyinə baxmayaraq, yüksək evdarlığı, qayğıkeşliyi ilə də başqalarından fərqlənirdi. Sadəlik onun əsl gözəlliyi idi.

Professor Adil Nəcəfovun Zərifə xanım Əliyeva haqqında məqaləsində oxuyuruq: «Zərifə xanımın xarakterinin üzvü tərkib hissəsi olan minnətdarlıq hissini xüsusilə qeyd etmək istərdim. Bu hissi mübalığəsiz olaraq, insan qəlbinin barometri, onun həqiqi sərvəti adlandırmaq mümkündür. Yumor duyğusu, təbii təvazökarlığı, zəngin təxəyyülü Zərifə Əliyevanın şəxsiyyətinin

məğzini təşkil edirdi. Ona xas olan xeyirxahlıq, qəlbinin və ruhunun parlaq tərəvətini həmişə qoruyub saxlamaq qüdrəti mənəviyyat məsələlərində irili-xırdalı hər şeyə qiymət verən bir insanın qiymətinin əyani göstəricisidir. O, elə professorlardan idi ki, təkə öyrənmirdi, həm də canlı peşəkarlıq və müdriklik timsalı idi. Zərifə xanım tələbələrlə, gənc həkimlərlə söhbət edərkən onlara həssaslıq və diqqətlə yanaşırdı. Bu isə onlar üçün vətəndaş yetkinliyinin məktəbi idi. Mən dəfələrlə onun çıxışlarına qulaq asmışam. O, həmişə məntiqlə və eyni zamanda səmimi danışar, yüksək nətiqlik qabiliyyəti ilə fərqlənər və entuziazm doğurardı. Zərifə xanım elə nadir şəxsiyyətlərdən idi ki, tale ona adicə sözlərlə insanların qəlbində həyat eşqi oyatmaq qüdrəti vermişdi. Onunla danışmaq, ona qulaq asmaq çox maraqlı idi. O, qeyri-adi düşüncə tərzini ilə müsahibini heyran edir, ən adi həyat həqiqətlərində yenilik və bəşərlik işığı yandıra bilirdi».

Zərifə xanım Əliyeva gəncliyə, yeni nəsə həmişə böyük ümidlərlə baxırdı. Onun elmi-pedaqoji yaradıcılığının əsasında elmi biliklərə yiyələnmək üçün daim axtarışda olan, düşünən, çevik gənclik və yeni nəsə dayanırdı. O, övladları Sevil və İlhamın da təlim-tərbiyəsində məhz bu amili əsas götürürdü.

Əliyevlər nəslini ədəbiyyat və incəsənətlə də sıx bağlı olmuşdur. Böyük musiqi və ədəbiyyat xadimləri ilə ailəvi yaxınlıq Əliyevlərin yeni yaranan nəsəndə də yüksək estetik zövq, bədii tərəkür, obrazlı düşüncə tərzini inkişaf etdirirdi. Məhz buna görə də Əliyevlər nəslinin hər bir nümayəndəsi Azərbaycanın mədəniyyətinin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuş şair və yazıçılara, bəstəkarlara, rəssam və heykəltəraşlara, müğənnilərə daim yüksək rəğbət və ehtiram bəsləmişlər. Vaxtilə Ulu Öndər Heydər Əliyev bu məqamı xüsusilə vurğulayırdı: «Azərbaycanın incəsənəti və ədəbiyyatının Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Bülbül, Niyazi, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Qara Qarayev və bir çox başqaları kimi görkəmli xadimləri ilə onun

çox yaxın, mehriban və ailəvi münasibətləri vardı. Bütün bunlar ona görə olurdu ki, o, çox ziyalı bir adam idi, yüksək səviyyədə savadlı, mədəni adam olduğuna görə həmişə məhz bu mühitlə təmasda olmağa çalışırdı. Həmin adamlar da onunla yaxın olmaq istəyirdilər.

Dünya şöhrətli alim M.C.Cavadzadənin Zərifə xanım Əliyeva haqqında xatirələrindən: «Şərq aləmində geniş yayılmış məsələlərinin birində deyilir ki, əgər sən tək-cə yaxşı həkimsən-sə, yaxşı həkim ola bilməzsən. Həyatdan vaxtsız köçmüş görkəmli alim, həssas həkim, sədaqətli və etibarlı dost kimi tanınan Zərifə Əziz qızı Əliyeva haqqında düşünəndə hər dəfə bu müdrik kəlamı xatırlayıram. Bu və ya başqa hadisənin əsl böyüklüyü, qısa insan həyatının həqiqi əhəmiyyəti vaxt keçdikcə daha aydın üzə çıxır. Zaman hər şeyi zərgər dəqiqliyi ilə ölçür və qiymətləndirir. Əgər onun əziz xatirəsi sadə, göz yaş kimi dupduru duyğuları zəngin olmasaydı, əgər onun elmimizə bəxş etdiyi böyük töhfələrlə öyünüb ovunmasaydıq, ağırlı-acılı bir fikir - Zərifə Əziz qızının artıq dünyada olmaması, İnstitutumuzun bütün əməkdaşlarını hər dəqiqə, hər an sarsıdar, əlimizi işdən soydardı. Zərifə xanım bu gün öz «Oftalmologiya» kafedrasının bir çox əməkdaşlarına, geniş mənada götürdükdə bütün kollektivimizə öz təsirini itirməmişdi. Bunun dərk edilməsi gözümüzün, könlümüzün acısını bir az yumşaldır».

M.C.Cavadzadənin məqaləsindən də aydın görünür ki, Zərifə xanım Əliyeva hərtərəfli tarixi şəxsiyyət kimi hamının qəlbinə hakim kəsilib. O mənada ki, Zərifə zərifliyi, Zərifə dostluğu, Zərifə düşüncəsi kimin yaddaşında qalıbsa, o da özünü cəmiyyətin, zamanın içində qürurlu və zəngin hesab edir.

Aşağıda təqdim etdiyimiz sətirlər görkəmli tarixçi alim Püstə Əzizbəyovanın Zərifə xanım Əliyeva haqqında yazdığı xatirəsidir: «Zərifə Əziz qızı Əliyeva xatirələrini qələmə alıb, duyğularımı bölüşməyə uzun zamandır ki, əlim gəlmirdi. Elə hey

özümə sual verirdim, görəsən şahidi və iştirakçısı olduğum hadisələrin məğzini ifadə edən sözlər tapmaq mənə qismət olacaqmı? Görəsən, mənim buna haqqım çatırmı? Axı bizim birgə keçirdiyimiz uşaqlıq və gənclik çağlarından (baxmayaraq ki, böyüyəndən də sonra görüşürdük) yadımda qalanların çoxu məhrəm bir fərdilik daşıyırdı. Ancaq orası da var ki, insanın şəxsiyyəti məhz elə həmin uşaqlıq və gənclik illərində formalaşır. Və get-gedə mən daha çox inanmağa başlayıram ki, yeniyetməlik dövrümüzə bağlı ilk baxışda həтта əhəmiyyətsiz görünən faktlar, hadisələr bizim gələcək xarakterimizi xüsusi bir ziya haləsinə bürüyür, işıqlandırır, sonralar atduğumuz addımları aydın şəkildə dərk etməyə imkan yaradır. Zərifə xanım haqqında yazmaq daha çətindir. Özü də ona görə yox ki, itkimizin ağrısı hələ soyumayıb - bu ağrılar hələ uzun müddət onu tanıyanları incidəcək. Ona görə çətindir ki, onun öz əli ilə yaddaşımıza yazılanları dilə gətirməmək, yazıya almamaq mümkünsüzdür. Eyni zamanda adam qorxur ki, Zərifəyə - bir mələk kimi təmiz, ciddi və təvazökar olan əziz bacımıza yabançı olan sözcülüyə yol verə. Məncə bu təvazökarlığın köklərini Zərifənin valideynlərində, Əliyevlər ailəsinin sadə davranışında, xeyirxah, nəcib, diqqətli, qonaqpərvər ruhunda, burada qərarlaşan mənəvi ovqatın təmizliyində axtarmaq lazım gəlir. Qəti surətdə əminəm ki, mahir bir heykəltəraş kimi lap beşikdən insanın qəlbini, ruhunu xeyirxahlığa və gözəlliyə can atımını yaradan, formalaşdıran kamil ev tərbiyəsini dünyanın heç bir universiteti əvəz edə bilməz. Əliyevlər ailəsindəki uşaqların hamısı məhz belə bir tərbiyə almışdır».

Hər dəfə Zərifə xanımın qızı Sevil Əliyevanın Fikrət Qocanın sözlərinə bəstələdiyi «Sənsiz» mahnısını dinləyəndə qəlbimiz kövrəlir, gözlərimiz yaşla dolur.

*Sən gedəndən bu yerlərdə ətirsizdi güllər,
Sənsiz günəşsiz qaldı güllər,*

*Getdin, daha da  ziz müqəddəs oldun.
Zərif xatirə oldun, uzaq səs oldun.
 r kt k yaxın oldun, görünməz oldun.
 l atmaz,  nyetm z oldun...
M h bb ti günəşdən böyük təmizdir.
Başım üstə yanacaq hər an.
Səndən qalan xatirə mavi dənizdir.
B y kl y n s madan dərin, təmizdir.
Səndən qalan xatirə mavi dənizdir,
B y kl y n s madan dərin, təmizdir.
Səndən qalan xatirə mavi dənizdir.
Əzizim, həmişə varsan.*

Həyat da çox qəribədir, insanlar da...  nsan ömrü boyu bu q rib liyi dərk etməyə çalır. Ancaq... Əsrlər boyu bəşər  l m deyilən bir hissini əlində aciz qalıb.  l m dərk olunmur ki, olunmur. Xalq şairi Hüseyin Arifin bir şerində deyildiyi kimi:

* nanır əbədi deyildir həyat,
 nanmır  l m , inanmır ancaq.*

Və yaxud bařqa bir şerd :

*Torpaqmı anasız qalmasın deyə,
Torpağın qoynuna k  r analar.*

Elə bil bu şer gözəl insan, Azərbaycan xalqının ləyaqətli qızı Zərifə xanım Əliyeva haqqında yazılmışdır.  unki Zərifə xanım tanınmış elm xadimi olsa da, görkəmində analıq siması daha qabarıq görünür, onun  hr sində, baxıřlarında hamıya tanış v   ziz olan doğma bir qayğı gizl nmişdi. Bu qayğı insanlığın gələcəyə inamının  nvani kimi görünür.

Azərbaycan qadınının parlaq nümunəsi, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət bilicisi olan Zərifə xanım işıq kimi bu dünyanı tərk etdi. Bu təkcə tibb aləminin itkisi deyildi. Bu itki Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin itkisi, musiqisinin kövrək notunun susmasından xəbər verirdi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Zərifə xanımın vəfatı ilə əlaqədar yazdığı şeirdə deyirdi:

*Qəmə şərik varsa, qəmi adla keç,
Gör necə dikilib üzünə gözlər.
Sevinci böləndə çoxalır sevinc,
Kədəri böləndə, azalar kədən.*

*Bu bahar günündə yağmurlu göy də
Bu gün için-için qan ağlayırdı.
Sənin matəminə Üzeyir bəy də,
«Sənsiz»in dili ilə yas saxlayırdı.*

Bəli, Zərifə xanım Əliyeva son mənzilə yola salınan gün Azərbaycan xalqı böyük kədəərə qərq oldu. O, həmişə qəlbimizdə qalan, xatirəsi əbədi yaşayan bir insan ömrü yaşadı. Xalq şairi Nəbi Xəzri bu böyük kədərdən təsirlənib bu həzin misraları qələmə aldı:

*Çökdü çiyinlərə ağır-ağır dərd,
Vida ümmanın səhifələrində.
Necə min insana ata olan ər,
Sanki yetim qaldı yer üzərində.*

*Məhəbbət üstündə uclar cahan,
Sədaqət yollara ilk kəhkəşandır.
Qəhrəman oğulla qoşa adlayan,
Özü də ən böyük bir qəhrəmandır.*

Azərbaycan təbiəti sanki içini çəkirdi. Xəzərin ləpələri qan ağlayırdı. Kür öz xiffətini içinə çəkirdi. Araz şahə qalxırdı. Muğan düzündə bənövşələrin ləçəklərinə sarılıq çökürdü. Mil düzündün çəmən xalısı saralırdı. Qoşqar başının üstündəki buludları yolub çaylara tökürdü. Zərifəsevərlərin, bütünlüklə xalqımızın ağır kədəri şair və yazıçılarımızın qəlbində şerə, ağıya çevrildi.

Xalq şairi Nəriman Həsənzadə «Əbədiyyət» şerində deyirdi:

*Ürək istəsəydin, səndən ötəri,
Heç kəs ürəyini əsirgəməzdi.
Su gərək olsaydı Arazla, Kürdən,
Araz, Kür o səmtə axardı hökmən.
Od gərək olsaydı günəşdən əgər,
Təhfə gətirərdi günəşi ellər.*

Zərifə xanım Əliyevanın vidalaşma mərasimində dünyanın tanınmış müxtəlif peşə sahibləri, böyük nüfuza malik ictimai xadimlər kövrək xatirələri söyləyir, göz yaşlarını zorla saxlayırdılar.

Sənəti ilə dünyanın konsert salonlarını titrədən Lütfiyar İmanovun səsi göz yaşları içində boğulmuşdu. O, mərhuma canlı insan kimi müraciət edərək, - «Əziz Zərifə xanım, Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət xadimləri sizin işıqlı xatirəniz önündə baş əyirlər. Azərbaycanın şərəfli qızı, Siz doğma respublikamızı çılğın bir məhəbbətlə sevdiniz, ömrünüzün sonuna qədər ona şərəf və vicdanla xidmət etdiniz. Vətən də Sizi heç zaman unutmayacaq. Siz həyatı və musiqini çox sevirdiniz».

Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü, Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, Dövlət mükafatı laureatı M.Krasnov isə Zərifə xanım haqqında xatirələrində yazır: «Ölkələrin birində dövlət başçısı seçmək lazım gəlir. Bir çox

mübahisələrdən və müzakirələrdən sonra üç namizəd qalır. El ağsaqqalı üzünü toplaşanlara tutub deyir: «Bunlardan biri ağıllı, biri qüdrətli, biri də xeyirxahdır. İndi özünüz seçin!» Hamı xeyirxaha səs verir. Bu mənada Zərifə xanım Əliyeva haqqında xatirələrimi bir cümlə ilə ifadə etməli olsaydım, deyərdim: «O, həm xeyirxah, həm ağıllı, həm də qüdrətli idi!»

«Əgər mən peşəkar ədəbiyyatçı kimi Zərifə xanım Əliyeva haqqında əsər yazası olsaydım, heç şübhəsiz ki, onu «Əvəzolunmaz insan haqqında povest» adlandırardım». Bu fikirlərin müəllifi isə Mərkəzi Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutu oftalmologiya kafedrasının professoru, akademik Filatov adına mükafatın laureatı V.Şmelyovdur.

Dünya miqyaslı siyasətçi Heydər Əliyevin baxışlarına kədər cizgiləri çökmüşdü. O, dünyalar qədər sevdiyi ömür dostunu - Zərifəni əbədi olaraq torpağa tapşırırdı. Bütün siyasi danışıqlarda özünün möhtəşəmliyi ilə fərqlənən Heydər Əliyev indi bu matəm günündə susurdu. Sözünü dillə yox, göz yaşları ilə deyirdi.

Heydər Əliyev Zərifə xanımla həyatın çox ağrı-acılarını dadmışdı. Amma bütün çətinliklərə sinə gərərək, mənalı və şərəfli həyat yaşamışlar. Allah-Təalanın yaratdığı bütün fərqlilər həmişə böyüklüyü ilə seçilib. Zərifə xanım Əliyeva da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi fərqli insan idi. Bu böyük insanın qismətinə ömür-gün yoldaşı kimi isə Heydər Əliyev xarakteri, Heydər Əliyev böyüklüyü, əzəməti və möhtəşəmliyi düşmüşdür. Heydər Əliyev də Allah-Təala tərəfindən seçilmiş insan idi. Bu iki seçilmiş insanın övladı, hazırda müstəqil Azərbaycana rəhbərlik edən İlham Əliyev məhz Heydər Əliyev siyasi məktəbindən dərslər alaraq, Zərifə xanımın təbəssümündən səmimiyyət əxz edərək, bu gün Azərbaycanın taleyüklü problemlərini məharətlə həll edir və haqlı olaraq xalqın böyük inam və güvənc yerinə çevrilmişdir. Digər övladları Sevil xanım Əliyeva anası Zərifə xanım kimi Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, incəsənətinə qayğı və həssaslıqla yanaşır, yaradıcı insanlara əlindən gələni

əsirgəmir. Onun xalq şairi Fikrət Qocanın sözlərinə bəstələdiyi və anası Zərifə xanıma həsr etdiyi «Ana» mahnısı şübhəsiz ki, elegiyadır. Ancaq elegiya insanı yaşamağa, sevməyə, duymağa çağırır. Bu elegiya Azərbaycan mənəviyyatının, ədəbiyyat və incəsənətinin bir gözəl parçası kimi daima yaşayacaqdır:

*Əziz anam, şirin sözlü anam.
Qəlbin kövrək, eşqin solmaz bahar.
Gülər üzlü, qara gözlü anam,
Hara getsən gözün mənə baxar.*

*Ana qəlbin layla olub gəzər,
Doğma səsin ömrü, günü bəzər.
Qəlbi geniş ana,
Həyat verdin mənə.*

*Günəş kimi yana-yana, ana.
Mənim günəş anam.
Ana, əziz ana,
Ana qəlbi başım üstə səma.*

*Ana səsin aydın səhər olar,
Ana qəlbin keşik çəkər bizə.
Yolum üstə uzaq səfər olar,
İşıq olar nurdan düşən gözə.
Mənim görən gözüm sənsən, ana.
Ömrüm, günüm, sözüm sənsən, ana.
Qəlbi geniş, ana.
Həyat verdin mənə,
Günəş kimi yana-yana, ana.
Mənim günəş anam.
Ana, əziz ana.
Ana qəlbi başım üstə səma.*

Zərifə xanım xoşbəxt bir insan idi. Seçilmişlərin əhatəsində olduğu, onlara dəstək verdiyi üçün... Bu missiyanı Tanrı özü yazmışdı onun taleyinə. İndi aramızda olmadığı bir vaxtda oğlu İlham Əliyevin Heydər Əliyev siyasi kursunun uğurlu davamçısı kimi prezidentlik fəaliyyəti, tale, qismət payı deyilmi? Dövlət xadiminin anası kimi onun göylərdə gözən ruhu necə də şaddır. İki dahi şəxsiyyətin övladı kimi ölkə başçısı cənab İlham Əliyev xalqına sədaqətlə xidmət edərək, Əliyevlər sülaləsinin adını da- im yüksəklərdə tutur, Azərbaycan xalqının əvəzsiz övladları Zərifə xanım və Heydər Əliyevin yarımçıq qalmış arzularını həyata keçirməklə onların ruhlarını sevindirir.

Təbii ki, dünya miqyaslı tarixi şəxsiyyət, Ulu Öndər Heydər Əliyev ailəsinin üzvü olmaq böyük şərəf, eyni zamanda böyük məsuliyyətdir. Bu baxımdan Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban xanım Əliyeva humanist fəaliyyəti, qayğıkeşliyi və həyata keçirdiyi sosial layihələri ilə böyük rəğbət qazanmış və xalqın ümid qapısına çevrilmişdir. Bu gün dünyada birinci ledi statusunda yüzlərlə qadın var, lakin heç də onların hamısı öz statuslarından ictimai mənafeələr naminə istifadə etmirlər. Amma yüksək insani keyfiyyəti, intellektual səviyyəsi, xeyirxahlığı, qayğıkeşliyi Mehriban xanım Əliyevaya öz statusundan xalqı və milləti üçün bütün bacarığını əsirgəməməyə əsas vermişdir.

Azərbaycan ədəbi tənqidinin və nəsrinin iki nəhəng siması - Mir Cəlal Paşayevin və Nəsir İmanquliyevin ailəsində dünyaya göz açmış, tərbiyə almış Mehriban xanım SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki Zərifə xanım Əliyevanın və böyük şərqsünas alim Aida xanım İmanquliyevanın ən nəcib, mənəvi təmizlik və paklıq keyfiyyətlərini öz şəxsiyyətində yaşadır. Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyeva bütün imkanlarını, intellekt və bacarığını xalqımızın mədəniyyətinin təbliğinə, Azərbaycanda təhsilin və səhiyyənin inkişafına, gənc nəslin da-

ha sağlam və hərtərəfli yetişməsinə sərf etməkdədir. Mehriban xanım öz çıxışlarının birində Ümummilli Lider barədə belə deyirdi: «Tərəqqisi üçün çalışdığı, mədəniyyəti, keçmişi ilə fəxr etdiyi, nəsillərinin gələcəyi üçün düşündüyü Vətən - Azərbaycan taleyi onun adi insan taleyi ilə əbədi olaraq bağlandı. Azərbaycan üçün Heydər Əliyevin varlığı taleyin Tanrı payıdır».

Bu gün Mehriban xanımın fəaliyyət proqramına təhsil, səhiyyə, uşaq evləri və internat məktəblərinin maddi-texniki təchizatı, Azərbaycan mədəniyyətinin, xüsusən, muğam və xalq musiqisinin təbliği, ictimaiyyətin bu prosesdə iştirakının fəallaşdırılması sahəsində işlər daxildir. Eyni zamanda Mehriban xanım Əliyeva Ulu Öndərin əbədiyaşar arzularının həyata keçməsində Prezident İlham Əliyevlə yanaşı böyük işlər həyata keçirir.

Bu cəhətdən Dünya Səhiyyə Təşkilatının baş direktoru Marqaret Çan Bakıda səfərdə olarkən Prezident İlham Əliyevlə söhbətləri böyük maraq doğurur:

«Kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələri və müxtəlif insanlarla söhbətlərinə əsaslanaraq demək istəyirəm ki, Azərbaycan xalqı çox xoşbəxtdir ki, onun sağlamlığına bu cür böyük önəm verən prezidenti var. Səhiyyə sistemində başladığınız islahatlar, bu sahədə irəli sürdüyünüz təşəbbüslər, Neft Fondunun vəsaitlərindən səhiyyənin məqsədləri üçün istifadə olunması, icbari tibbi sığorta sisteminin tətbiqi ilə bağlı planlarınız çox təqdirə layiqdir. Sizin Azərbaycan xalqının rifahına yönəlmiş xidmətləriniz, habelə xanım Mehriban Əliyevanın bu sahədəki fəaliyyəti onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan xalqının gələcəyi etibarlı əllərdədir».

Akademik Zərifə xanım Əliyeva bizdən ayrılsa da, onun yadigar qoyub getdiyi işıq öz aydınlığını bircə an da azaltmayıb. Bu işıq həmişə bizimlədir, kövrək xatirələrdə əbədiləşib, övladlarında, nəvələrində yaşayır.

ZƏRİFƏ XANIM VƏ ATASI ƏZİZ ƏLİYEV

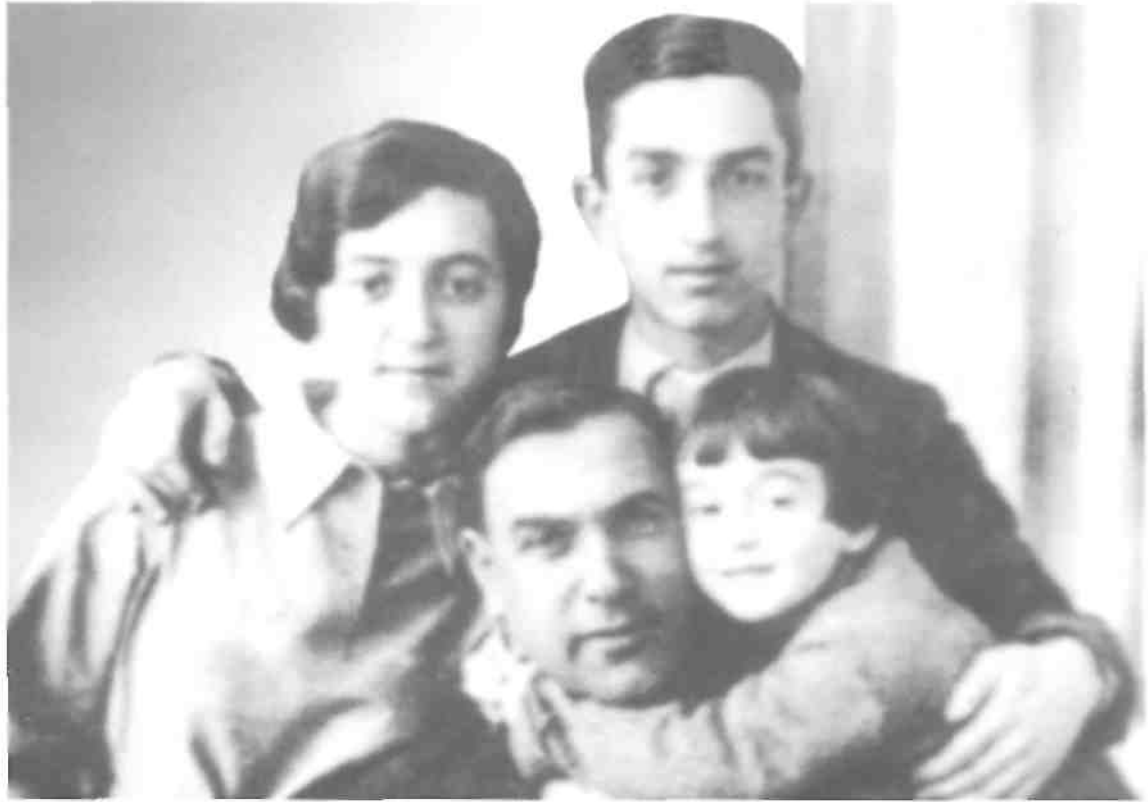
50

1948-ci il.

Əziz Əliyevin ailəsi (ikinci strada ortada Zərifə xanım) - 1932-ci il.

Əziz Əliyev ailəsi ilə (ikinci strada Zərifə xanım) - 1936-cı il.

*Əziz Əliyev qohumlar və dostlar arasında
(ikinci sırada soldan birinci Heydər Əliyev). 1954-cü il.*

*Əziz Əliyev, oğlu Tamerlan
və qızı Zərifə xanım.
1938-ci il.*

Əziz Əliyev oğlanları Tamerlan və Cəmil ilə. 1954-cü il.

Əziz Əliyevin ailəsi (birinci sırada sağdan ikinci Zərifə xanım) - 1945-ci il.

Əziz Əliyevin ailəsi (ikinci sırada sağda Zərifə xanım) - 1947-ci il.

ƏZİZ ƏLİYEV AİLƏSİ İLƏ BİRLİKDƏ

54

Baki, 1947-ci il.

Baki, 1953-cü il.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ

1924-cü il.

1940-cı il.

1941-ci il.

1946-cı il.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ

1948-ci il.

1951-ci il.

1952-ci il.

1954-cü il.

ZƏRİFƏ XANIM VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

1954-cü il.

1966-cı il.

1984-cü il.

*Zərifə xanım və Heydər Əliyev
nəvələri Zərifə ilə - 1981-ci il.*

58

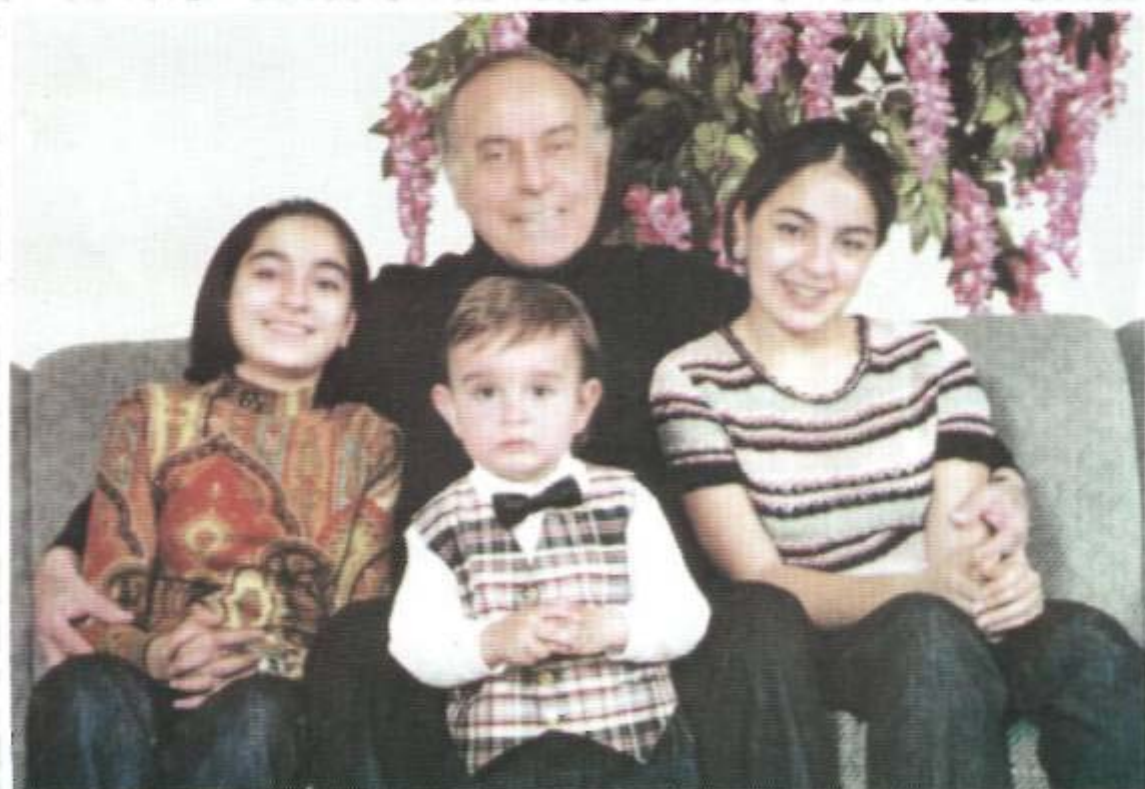

*Zərifə xanım və Heydər Əliyev
nəvələri Leyla ilə - 1984-cü il.*

Ulu Öndər Heydər Əliyev ailəsi ilə.

Ulu Öndər Heydər Əliyev nəvələri Leyla, Arzu və Heydər ilə.

Zorifə xanım Əliyevanın xatirə gecəsi - 1995-ci il

Xatirə gecəsi - 1995-ci il

*Akademik Arkadiy Pavloviç Nesterov, professor Alefina Fyodorovna Brovkina,
professor Nina Borisovna Şulpina, akademik Larisa Konstantinovna Moşetova.*

«Elegiya». Zorifə xanım Əliyevanın heykəl portreti. Heykəltoraş Ömər Eldarov. 1997.

XATİRƏLƏR İŞİĞİNDƏ

Mənim taleyimə xeyli müddət Zərifə xanımla yoldaşlıq etmək, həmkar olmaq səadəti nəsim olub. O, çox xeyirxah, təkrar olunmaz şəxsiyyət idi. Atası, Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi Əziz Əliyevin, anası isə gözəl insan Leyla xanımın unudulmaz çöhrələri hələ də gözümün qarşısındadır. Ailənin hər bir üzvünü tanımaq, onların insanpərvərliyini, qayğıkeşliyini, ziyalılığını, böyük təfəkkürə və elmə bağlılığını görmək mənim qismət payıma düşdü. Ailənin döyünən qəlbi Zərifə xanım idi.

Bizi bir-birimizlə səmimi dostluq telləri bağlayırdı. Bu səmimiyyət hər cür saxtakarlıqdan, riyakarlıqdan uzaq idi. İş yerlərimiz ayrı-ayrı müəssisələrdə olsa da, amma o zamanlar Tibb İnstitutunun kafedrası Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda yerləşirdi. Tez-tez həkimlik sənəti barədə diskussiyalar edər, sevincli, kədərli düşüncələrimizi bölüşərdik. Xəstələr gözlərə nur bəxş edən Zərifə xanımın vurğunu idi, onu çox istəyirdilər, çünki qayğıkeş həkim onların əsl ürək dostuna, sirdaşına çevrilmişdi. Zərifə xanım çox gözəl nətiq idi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunun elmi sessiyasında göstərdiyi təşkilatçılıq qabiliyyəti hələ də gözümün önündən getməyib. Burada ölkənin ən görkəmli oftalmoloqları iştirak edirdi. O, gələn qonaqları səmimiyyət və böyük hərarətlə salamlayırdı. Bütün korifeylərə hörmət və izzətini bildirib, Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü Nadejda Aleksandrovna Puçkovskayanın və həmin akademiyanın müxbir üzvü, Kuybışev Tibb İnstitutunun Göz Xəstəlikləri kafedrasının müdiri Tixon İvanoviç Yeroşevskinin adlarını xüsusi rəğbət və məhəbbətlə vurğuladı. Onları oftalmologiyanın banisi adlandırdı. Həmin elmi sessiyadan uzun illər ötsə də, indi o tədbirin iştirakçıları onu yaxşı xatırlayırlar.

Oftalmoloqların V qurultayında Zərifə Əliyeva Oftalmoloqlar Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədri seçilmişdi. «Oftalmologiya xəbərləri» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi.

Bir xatirə də yaxşı yadımdadır. Əziz Əliyevin 80 illik yubileyi keçirilirdi. Bu münasibətlə müxtəlif təşkilat və müəssisələrdə yubiley tədbirləri qeyd olunurdu. Belə tədbirlərdən biri də N.Nərimanov adına Tibb İnstitutunda keçirilirdi.

Respublikamızda tibb elminin böyük uğurlar qazanmasında Əziz Əliyevin xidmətləri əvəzsiz olub. Elə Tibb İnstitutunun yaranması və formalaşmasında o, böyük xidmətlər göstərib. Mərasimə toplaşanlar onun xidmətlərindən danışandan sonra, söz Zərifə Əliyevaya verildi. O, təvazökarlıqla danışır, sanballı və inandırıcı faktlar gətirir, hər şeyi olduğu kimi təhlil edirdi. Hələ də o çıxışın təsiri altındayam. Zərifə xanım insanların vurğunu idi. Onların xeyirxahlığına, qayğıkeşliyinə, səmimiyyətinə yüksək qiymət verirdi. Bu sevgini insanlara səxavətlə paylayırdı. O, həmkarlarının, iş yoldaşlarının ünsiyyət qurması üçün çox təşəbbüslər edirdi. Onlar arasında mehribanlıq yarırdı. Həmin ənənə bu gün də yaşayır.

Taleyimdən çox razıyam ki, belə şəxsiyyətlə bir vaxtda anadan olmuş, birgə çalışmaq, addımlamaq və dostlaşmaq səadəti şəxsən mənə də nəsib olub.

Zəhra Quliyeva

Tibb elmləri doktoru, professor

Zərifə xanımla uzun illər biz ayrı-ayrı müəssisələrdə çalışdıq, ancaq həmişə institutumuzda əlindən gələnlən qədər yardım etdi. Yadımdadır ki, 1977-ci ildə bizim institutun yubiley sessiyasını keçirməkdən ötrü o, nə qədər əziyyət çəkdi. Tədbirdə iştirak etmək üçün Bakıya görkəmli alimlər dəvət etmişdik, onları layiqincə qarşılayıb yola salmaq asan deyildi və Zərifə xanım da o günlərdə əvəzsiz bir sədaqətlə bizi diqqətindən ayırmadı, bir çox məsələlərin həllinə öz cəsarəti və inadkarlığı ilə nail oldu.

Nazim Əfəndiyev

*Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya
İnstitutunun direktoru, professor*

Zərifə xanım dəfələrlə bizim elmdə son illər baş qaldıran kəm-kəsirlərin onu narahat etdiyini ön plana çəkirdi. Onun fikrincə, görmə orqanında kiçik dəyişikliyin belə cərrahiyyə əməliyyatı ilə müalicə edilməsinə əbəs yerə ciddi əhəmiyyət verilir. Hazırda görmə orqanındakı bu cür dəyişikliyə heç xəstəlik də demək doğru deyil. Üstəlik bu cür «nailiyyətləri» ciddi-cəhdlə reklam etdirməyə, təbliğ etməyə aludə olurlar, yerli-yersiz bu barədə kütləvi informasiya vasitələrində təmtəraqlı yazılar, boğazdan yuxarı təriflər verilir. Digər tərəfdən, korlaşmanı və zəif görməni doğuran səbəbləri araşdıran oftalmologiya bölmələrinin gərgin işi kölgədə qalır. Kütləvi informasiya vasitələrinə isə bu barədə yazmaq cəmsixicə görünür və həmin həyat əhəmiyyətli problemlər diqqətdən kənarda qalır. Digər tərəfdən, bu, elmi-tədqiqatların aparılmasına ayrılan vəsaitin bölgüsündə özünü büruzə verir və istedadlı, lakin təcrübəsiz gənclərə pis təsir göstərir. Gənc ixtisas həkimlərinin zahirən əhəmiyyətli görünən, lakin mahiyyət etibarını ilə ucuz olan eksperimentlərə meyl salmasına gətirib çıxarır. Hələ tam sınaqdan çıxmayan yeni cərrahiyyə üsullarının xəstələrə geniş tətbiq olunması da Zərifə xanıma ciddi narahat edirdi. Yeni dərman preparatları ciddi və uzunmüddətli yoxlamadan keçdikdən sonra onların klinikada tətbiq olunmasına icazə verilir, amma yenə cərrahiyyə üsulları bəzən tez-tələsik xəstələrə tətbiq edilir. Üstəlik çox vaxt xəstənin özünün də bundan xəbəri olmur.

Zərifə xanım əhali arasında tibbi biliklərin təbliğ olunmasında kütləvi informasiya vasitələrinin gördüyü işi yüksək qiymətləndirirdi. Bununla yanaşı, jurnalistin təkbaşına mübahisəli və səhiyyənin mürəkkəb problemlərinin həllini öz üzərinə götürməsinə düzgün hesab etmirdi. Jurnalist faktları şərh etməli və hər iki tərəfin fikirlərini əks etdirməli, eyni zamanda həkim kimi son qərar çıxarmağa tələsməməlidir.

A.Nesterov

*Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü,
Əməkdar elm xadimi, dövlət mükafatı laureatı*

*Aleftina Fyodorovna Brovkina
Professor, dövlət mükafatı laureatı*

Mən göz xəstəlikləri kafedrasına rəhbərlik edirəm. Kafedramızın iş prinsipi Zərifə Əzizovna işlədiyi kafedra ilə oxşardır. Mən dosent ikən, Z.Əliyeva ilə bir sahədə: travma və damarlı patologiya sahəsində birgə çalışırdıq. Hətta birgə nəşrlərimiz də var: Azərbaycanda çap olunmuş «Oftalmologiyanın aktual məsələləri» adlı geniş həcmli monoqrafiya, - əsərin bir neçə fəslə Zərifə Əzizovna və professor N.Şulpina tərəfindən yazılıb. İkinci kitab isə «Daxili xəstəliklər oftalmologiyası» adlı monoqrafiyadır. Bu iş diplomdan sonrakı təhsil sistemi üzrə oxşar kafedraların divarlarında ərşəyə gəlmişdi. Bu kitabda həm mənim, həm də Zərifə Əzizovnanın əməyi böyükdür.

Olduqca qeyri-adi, mətin, vüqarlı qadın idi. Öz zəkalı ağı, əxlaq və davranışı ilə özünə cəmiyyətdə hörmət qazanmışdı. Xəstələrlə, sanitariya tibb işçiləri ilə səmimi rəftar edərdi. Onun işıqlı xatirəsi hər zaman bizimlə yaşayacaq.

Larisa Konstantinovna Moşetova

Uşaq oftalmologiyası kursu

və oftalmologiya kafedrasının müdiri,

Rusiya Tibb Elmləri Akademiyasının akademiki,

Diplomdansonrakı təhsil üzrə

Rusiya Tibb Akademiyasının rektoru

Zərifə xanım elə bir insan idi ki, bir dəfə ünsiyyətdə olan adam onu ömrü boyu unuda bilmir. Bu cür şəxsiyyətlər yüksək vətəndaşlıq, humanizm və ürək saflığının mücəssəməsi kimi əbədi yadda qalır.

Zərifə Əziz qızı haqqında ürəyimdən keçənləri ifadə etməyə söz tapmıram.

Zərifə xanımın adı, şöhrəti

Yaddan çıxan deyil, əbədilikdir.

Alim müdrikliyi, həkim şəfqəti

Ölçüyə gəlməz.

Səfərə çıxdımı alim dedilər,

Hamı söhbət açdı səadətindən.

*Evinə döndümü - bir qadın - ana
Hamıya pay düşdü
Ana əllərinin hərərətindən!
Əl tutdu bir kimsə düşəndə dara,
Yaxşılıq etsə də, gətirməz dilə.
O, yandı, alışdı, bir ulduz kimi,
Sönməyib işığı, yol gəlir hələ.*

Obyektivlik naminə qeyd etmək lazımdır ki, Zərifə Əziz qızı elmi tədqiqatların rəhbəri, alim, pedaqoq, həkim, ictimai xadim kimi öz missiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirməklə yanaşı, həm də gözəl ana və həyat yoldaşı idi. O, bütün varlığı ilə həyat yoldaşının, uşaqlarının, daha sonra isə nəvələrinin də qayğıları ilə yaşayırdı.

Şulpina Nina Borisovna

*Mərkəzi Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun
göz kafedrasının müdiri, əməkdar elm xadimi, professor*

67

İşinin çoxluğuna baxmayaraq, Zərifə xanım həm də ailə qayğıları ilə yaşayırdı. O zaman Moskvada institutda oxuyan tələbə oğlu İlhamın evdən, ailədən uzaqda yaşaması onu çox narahat edirdi. Zərifə Əziz qızı tibb professoru olan atasının xatirəsini həmişə əziz tutur, onun ən yaxşı xüsusiyyətlərini övladlarına aşılamaq istəyirdi. O cümlədən, atası haqqında yazılan kitabı oğluna hədiyyə edərkən yazdığı təsirli sözlər bunu bir daha sübut edir.

Z.Skripinçenko

Tibb elmləri doktoru, professor

Zərifə xanım həmsöhbətini faktlarla, özünə məxsus incəlik və ehtiramla inandırmağa çalışırdı. Təbii ki, bu şəxsi keyfiyyətlər ona körpəlikdən aşılarmış, ailə tərbiyəsindən irəli gəlirdi. Ciddi məşğul olmasına, vaxt məhdudiyətinə baxmayaraq, o, bəzən müzakirələrdə belə həmkarlarına diqqətlə yanaşmağa, sözü və işi ilə kömək etməyə imkan tapırdı. O, dəfələrlə mənə də diqqət və qayğı göstərmişdir.

A.N.Dobromislov

*Sankt-Peterburq Gigiyena İnstitutunun
göz xəstəlikləri kafedrasının müdiri, professor*

Akademik Zərifə Əliyeva ilə bir məktəbdə, sonra isə Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetində birgə təhsil almışıq. O, hələ tələbəlik illərindən əlaçı idi. Bölgü gələndə hər ikimiz düşünmədən göz həkimi ixtisasını seçdik. Çünki göz elə bir orqandır ki, bədəndə olan bütün xəstəliklər ona təsir edir. Göz insanın aynası olduğu üçün onunla həyatın bütün incəliklərini duymaq mümkündür. Nə az, nə çox, düz 18 il mərhum professor Umnisə Musabəyovanın rəhbərliyi altında, hazırda işlədiyim institutda çalışdım.

50-ci illərdə traxoma respublikamızda çox geniş yayılmışdı. Bu çox ağır fəsadları olan xəstəlik idi, əksər hallarda korluğa gətirib çıxarırdı. Zərifə xanım onun dispanserizasiyasının əsasını və yeni preparatlarla müalicəsini təşkil edirdi. Yorulmaz tədqiqatçı Bakı və Bakı ətrafı rayon və qəsəbələrdə yerləşən yetim evlərində 3 il müalicələr apardı. Onun müalicə üsulu səmərəli nəticə verirdi. Bütün bunlar onun dissertasiyasının əsasını qoydu. Çox böyük uğurla elmi işini müdafiə etdi, tez bir zamanda Moskva Ali Attestasiya Komissiyasında onu təsdiq etdilər. İstedadlı alim bununla kifayətlənmədi. Daha uca zirvələr fəth etməyə tələsdi. 1964-cü ildə «Görmə orqanlarının peşə patologiyası» mövzusunda doktorluq işinə həvəslə girişdi. Bakı şin zavodunun ayrı-ayrı sexlərində işləyənlərin görmə orqanlarının bir sıra funksiyaları öyrənilirdi. Belə ki, heyvanlar üzərində sexlərdə təcrübə aparmaqla toksik maddələrin gözə təsirini öyrənirdi. Bir neçə müəssisədə bu təcrübələri uğurla apardıqdan sonra unikal nəticələr əldə etdi.

Bu gözəl alimin rəhbərliyi altında xeyli elmi-tədqiqat, namizədlik işləri yerinə yetirildi. Z.Əliyeva bununla tibb elmində böyük məktəb yaratmışdı. Akademik Zərifə Əliyeva dünya şöhrətli alim olmaqla yanaşı, yüksək erudisiyalı göz həkimi, istedadlı cərrah, böyük ictimai xadim idi. O, gözümüzün qarşısında adi həkimdən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvünə qədər şərəfli yol keçdi. Yorulmaz tədqiqatçı çox yüksək mədəniyyətə layiq xanım idi. Xeyirxah, insanpərvər, vətənpərvər... Ondan çox kömək umurdular, hamıya bacardığı köməklili edirdi. Kiməsə ev, kiməsə iş, kiminsə də maaşını artırmaq onun gündəlik qayğılarından idi. İşinin çoxluğuna baxmayaraq, ailəsini, yaxın qohum-qardaşlarını, ürək dostlarını unutmurdu. Onları çox sevirdi, boş vaxtlarını bütünlüklə ailəsinə həsr edirdi. O, gözəl həyat yoldaşı, qayğıkeş ana, nənə və ən nəhayət, diqqətçil övlad idi.

Mənim bir günüm də onsuz keçmirdi. Oftalmologiyaya aid qurultaylara, simpoziumlara, konfrans və yığıncaqlara, şənliklərə birgə gedirdik. Sonuncu dəfə 1984-cü ilin avqustunda Zərifə xanımla Bakıda görüşdük. Dedi ki, sürücünü göndərirəm, gəl səni bir görüm, çox darıxmışam, bacıcan.

- Nə qədər ömrüm var, Zərifə xanım həmişə qəlbimdə əbədi məskən salacaqdır.

Həcər Nəsrullayeva

Tibb elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi

Mən Zərifə xanımla xoş bir təsadüf nəticəsində tanış olmuşam. 1985-ci ildə Naxçıvan şəhərində iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Heydər Əlirza oğlu Əliyevin büstünü hazırlayırdım. Xalqımızın şərəfli oğlunun həmin büstünün kamil və obrazlı çıxması üçün bütün var gücümdən istifadə edirdim. Bu olduqca məsuliyyətli bir iş idi. Həmin ərəfədə Zərifə xanım iki dəfə mənim emalatxanama təşrif buyurdu. O, uzun müddət büstü seyr edərək hərdən elə təkliflər irəli sürürdü ki, heyrətlənirdim. Axı o böyük tibb alimi olsa da heykəltəraş deyildi. Mən o vaxtlar təəccübümü gizlədə bilməyərək ondan soruşdum ki, heykəltəraşlığın sirlərini haradan bilir? O, bu zaman gülümsəyib dedi: «Bunun üçün heykəltəraş olmaq lazım deyil. Mərmərdən yaratdığınız insanı məndən yaxşı kim tanıya bilər ki...»

Həmin qısa zaman içində mən özümdən asılı olmayaraq bir heykəltəraş kimi onun işıqlı obrazını beynimə həkk edə bilmişdim. Məhz buna görə də, Zərifə xanım dünyasını dəyişəndə qəlbimdə onun şəxsiyyətini əziz tutan bir elegiya yarandı. Məlumdur ki, elegiya xatirə deməkdir. O, təntənəli və qüssəli bir duyğudur. Musiqi və poeziya vasitəsilə müəyyən şəxsiyyətə həsr olunur. İnsanı əbədiləşdirmək, onun ömrünü uzatmaq hissindən irəli gəlir və buna görə də ən yüksək bədii üslubu ilə seçilir. Məhz bu kədərli duyğularla onun alicənab, həm də zərif bir xanım obrazı üzərində düşünməyə başladım.

Ağ rəng - saflıq rəmzi. Mərmərin ağılığı - daş möhkəmliyinin sarsıtılması... Geyimdəki incə süzülən cizgilər, əllərin və üzün zərifliyi, işıqlığı. Alicənab görkəm və baxış mülayimliyi. Daşda səslənən musiqi. Bu abidə şərəfli yol keçmiş qadına həsr olunub. Həmin qadın - alim, ictimai xadim, həyat yoldaşı və ana Zərifə xanım Əliyevadır. Abidə onun vəfatından sonra yaradılıb və ona görə də buna bənzər digər əsərlər kimi, qüssəli və eyni zamanda təntənəli adlanıb - «Elegiya». Bu ənənə klassik heykəltəraşlığın vətəni olan qədim Elladadan gəlir. Orada sənətkarlar görkəmli həmvətənlərini əbədiləşdirmək üçün onları tərənnüm edən şer və musiqi yazmış, heykəllərin donmuşluğunda əbədi yaşayan poemalar yaratmışlar.

Rəssam Ömər Eldarov söhbətini davam etdirərək deyir: «Zərifə xanım Əliyevanın obrazı üzərində iş 1986-cı ildə başlanmışdır. Uzun axtarışlardan sonra müxtəlif variantları araşdırdıqdan, Heydər Əlirza oğlu Əliyev və digər ailə üzvləri ilə məsləhətləşmələrdən sonra, nəhayət, eskizin son variantı tapıldı. İki il ərzində emalatxanada əsərin yaradılması üzərində gərgin iş aparıldı. Sonra mərmərdə yonma işləri görüldü. Uraldakı «Koelqa» daş karxanasından gətirilmiş mərmər blokun ölçüləri 2,5x2,0x2,0 metr idi. 1989-cu ildə heykəl üzərində iş sona yetirildi.

Hazır əsərin ölçüsü 1,2x0,8x1,8 metrdir. Bürünc heykəl üzərində işə isə memar Elbəy Qasımzadə ilə birgə 1993-cü ildə başlanmış və iki ildən sonra başa çatdırılmışdır. Həmin bürünc heykəl 1995-ci ildə Bakıda Fəxri Xiyabanda ucaldılıb.

Bundan sonra 1995-ci ildə görkəmli alimin mərmər büstü hazırlanaraq, Naxçıvan şəhərinin mərkəzi xəstəxanasında yerləşdirilmişdir. 1996-cı ildə Zərifə xanımın yaşadığı binaya qranitdən memorial lövhə asılmışdır. Bir müddət sonra 1998-ci ildə ağ mərmərdən hazır-

lanmış heykəl oftalmoloji mərkəz qarşısında ucaldılmışdır. Bundan əlavə Bakıdakı Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutu üçün (mərmer büst), digəri isə Fiziologiya İnstitutu üçün (bürünc və qranitdən olan) hazırlanan memorial lövhə mənim tərəfindən hazırlanmışdır.

Ömər Eldarov

*Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının rektoru,
respublikanın xalq rəssamı*

Dahi insanlar dahiyənə bir ömür, ecazkar bir tale yaşayırlar. Onlar həyatda olduqları zaman tanış-bilişlər, yaxınları tərəfindən o qədər də sezilmirlər. Çünki onlar özləri ilə bir sadəlik, təvazökarlıq, insanpərvərlik yaşadırlar. Böyüklə böyük, kiçiklə kiçik olurlar, hamı ilə dil tapır, hər kəslə öz dilində danışmağı bacarırlar. İnsanlar onları özlərinə yaxın, munis sayır, dərd-sərini, həyatı qayğılarını, acı-ağrı-larını onlarla bölüşdürürlər.

Onların doğru qərarları, məsləhətləri insanlara həyat verir, itmiş ümidlərini, arzularını özlərinə qaytarır, həyat sevgisini coşdurur. Bizimlə bir dövrdə, bir vaxtda yaşayan o dahi insanların yoxluğunu ancaq onlar dünyasını dəyişdikdən sonra duyur, hiss edirik. Ömrümüzdə, günümüzdə yeri görünən, hər addımında məsləhətinə ehtiyac duyduğumuz o insanların yoxluğu bizi yandırır-yaxır.

Elə bil kainatdan bir planet, bir nəhəng ulduz uçub yox olur.

Azərbaycan səhiyyəsinin və bütünlükdə tibb elminin inkişafında unudulmaz xidmətləri olan böyük alim, istedadlı göz həkimi Zərifə Əziz qızı Əliyeva onu tanıyanların qəlbində dahi bir insan, kübar qadın, mehriban və qayğıkeş bir ana kimi əbədi yaşamaqdadır.

O, Azərbaycan EA-nın akademiki, tibb elmləri doktoru, professor, Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutu Oftalmologiya kafedrasının müdiri, Azərbaycan EA Fiziologiya İnstitutunun laboratoriya rəhbəri, Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi, Tibb EA-nın mükafatı laureatı, Sülhü Müdafiə Komitəsinin, «Bilik» Cəmiyyətinin rəyasət heyətinin üzvü idi.

Zərifə xanım Əziz qızı hələ tələbəlik illərindən parlaq istedadını bürüzə vermiş, yaşlılarından öz bilik və bacarığı ilə seçilmişdir. Bu

da səbəbsiz deyildir. Əvvəla, Zərifə xanımın doğulduğu ailə həkimlər, ziyalılar ailəsi idi. Atası, bacı və qardaşları tibb elminin müxtəlif sahələri üzrə təhsil alıb ixtisaslaşmış, bacarıqlı və savadlı həkim kimi böyük xalq məhəbbəti qazanmışdılar.

Atası Əziz Məmmədkərim oğlu Əliyev Azərbaycan tibb elminin inkişafında özünəməxsus şərəfli yeri olan bir alim, respublika səhiyyəsinin istedadlı təşkilatçısı, görkəmli dövlət və ictimai xadim idi. Həkimlik sənətini Zərifə xanım böyük sevgi ilə seçmiş, bu sənətə bütün varlığı ilə bağlanmışdır. Azərbaycan Tibb İnstitutunu uğurla başa vuran Zərifə xanım göz həkimi ixtisasını seçmişdir. Onu tanıyanlar, iş yoldaşları, görkəmli alimlər - hamı etiraf edir ki, çalışdığı illərdə Zərifə xanım Hipokrat andına sadıq qalmışdır. Xəstələrə həssas yanaşmış, onların müalicəsi üçün var qüvvəsini sərf etmişdir. Xəstələrlə həkim arasında qəribə bir bağlılıq, rəğbət dolu ünsiyyət telləri qurulmuşdu. Bir sözlə, o, təkcə göz həkimi deyil, bir psixoloq kimi xəstələrlə dil tapmağı bacarmışdı. Keçən əsrin əllinci illərində Azərbaycan oftalmoloqlarının qarşısında ciddi bir problem dururdu. Azərbaycanın şəhər və kəndlərində baş alıb gedən traxoma xəstəliyini aradan qaldırmaq, onun profilaktikasını və müalicəsini tapmağa, geniş yayılmış bu xəstəliyə tutululara yardım etmək məqsədilə respublikanın rayonlarına göndərilən göz həkimlərinin sırasında böyük loğman Zərifə xanım da var idi. O, rayonlardakı çətin şəraitə baxmayaraq, xəstələri arayıb tapır, müayinə edir, ağır xəstələrin dispanserizasiyası üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. Olduğu rayonlarda, əmək kollektivlərində, tibbi müəssisələrdə traxoma xəstəliyi haqqında mühazirələr oxuyur, onun müalicəsi üçün hansı profilaktik tədbirlərin görülməsini adamlara başa salırdı. Bir tədqiqatçı alim kimi onun Azərbaycanın dağətəyi və aran rayonlarında apardığı elmi işlər böyük nəticələr vermişdir. «Məktəblilər arasında traxomanın müalicəsi» adlı elmi-tədqiqat işi kitabça kimi çap olunmuş, respublikanın əksər təhsil ocaqlarında şagird və müəllimlərin stolüstü kitabına çevrilmişdir. Azərbaycan səhiyyəsi tarixində traxoma xəstəliyinə qarşı ilk dəfə Zərifə xanım antibiotiklərdən - sintometsindən istifadə edərək müalicə aparmışdır. O, bununla keçmiş müalicə üsullarının yanlışlığını isbat etməklə traxomanın aradan qaldırılmasına nail olmuşdur. O, bir tədqiqatçı kimi köhnə dərman preparatlarından fərqli olaraq sentametsinin gözün selikli qişasında sorulmasının sürətləndirilməsinin kirpiklərarası yaraların tez bitişdirilməsini, gözün mikroflorasının

təmizlənməsini və sair üstün cəhətlərini sübuta yetirmişdir. Zərifə xanımın qlaukoma göz xəstəliyinin müalicəsinə həsr etdiyi elmi əsərləri də Azərbaycan səhiyyəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə onun Əli Bayramlı şəhərinin sənaye müəssisələrində, eləcə də maarif ocaqlarında apardığı müalicə və profilaktik tədbirlər heç vaxt unudulmayacaqdır. Adı çəkilən sənaye şəhərində Zərifə xanım neçə-neçə xəstənin gözüne nur, qəlbinə həyat eşqi bağışlayıb. Həmin insanlar böyük el loğmanını bu gün də minnətdarlıqla xatırlayırlar.

Keçən əsrin sonuna doğru Azərbaycan neft, neft kimyası sənayesi coşqun inkişaf yoluna qədəm qoydu. Sənayenin bu inkişafı özü ilə bərabər bir sıra xoşagəlməz problemlər də gətirdi. Ayrı-ayrı kimya zavodlarında peşə ilə bağlı göz xəstəlikləri yayılaraq geniş vüsət aldı. Zərifə xanım Azərbaycan kimya sənayesinin müxtəlif müəssisələrində profilaktik tədbirlərin keçirilməsində şəxsən iştirak etməklə Bakı Şin zavodunda, Mərkəzi Kondisionerlər zavodunda laboratoriyalar açıb, onlara rəhbərlik edir. Kimya sənayesində göz zədələnmələrinin öyrənilməsi və profilaktikasına dair bir sıra qiymətli elmi əsərlərini də həmin laboratoriyalardakı təcrübəsi əsasında yazmışdır. Bu silsilə tədqiqat elmi əsərlərinə görə Zərifə xanım M.İ.Averbax adına mükafata layiq görülən ilk Azərbaycan alimidir. Onun elmi fəaliyyəti dünyanın ən böyük oftalmoloqları tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Akademik Zərifə Əliyeva dahi pedaqoq kimi uzun illər Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda dərs demişdir. Onun tələbələri bu gün də xalqımızın əziz övladını məhəbbətlə, sevgi ilə xatırlayırlar.

Rafiq Məmməd həsənov

*Millət vəkili, əməkdar elm xadimi,
professor, ATU-nun elmi işlər üzrə prorektoru*

Hər bir insanın ömründə ona xoşbəxtlik gətirən, həyat yolunu müəyyənləşdirən, mənalı, gərəkli edən anlar olur. Mənim də taleyimin dəyişməsində, necə deyərlər, formalaşmasında son dərəcə səmimi, həssas qəlbli insan olan Zərifə xanım Əliyevanın böyük rolu olub. Yeri gəlmişkən deyim ki, onunla tanışlığım 1978-ci ildə internaturanı qurtararkən baş verdi. O vaxt mən Respublika Klinik Xəstəxanasının

anesteziologiya-reanimasiya şöbəsində işləyirdim. Orada tələbəlik illərində 4 il feldşer kimi çalışmışam. Bir gün şöbə müdiri məni yanına çağıraraq dedi: «Göz xəstəlikləri kafedrasının professoru Zərifə xanım Əliyeva sənənlə söhbət etmək istəyir. Ertəsi gün göstərilən vaxtda Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun rektoru akademik M.C.Cavadzadənin qəbul otağına getdim. Katibə məni kabinetinə dəvət etdi. Masa arxasında bir kişi və qadın oturmuşdu. Söhbəti rektor açdı və Zərifə xanıma təqdim etdi. O, dedi: «Hörmətli alimimiz göz xəstəliklərinə aid elmi-tədqiqat laboratoriyası təşkil edir və məni işləməyə dəvət edir. Təklif çox gözlənilməz oldu. Mən öz gələcək ixtisasımı reanimatoloq kimi təsəvvür edirdim. Zərifə xanım bildirdi ki, bir ildən artıqdır ki, işimi izləyir və belə hesab edir ki, elmə meyilli bir insanam. Amma fikirləşməyə vaxt verildi.

Bir neçə gündən sonra biz bir daha görüşdük. Öz razılığımı verdim və 1978-ci ilin oktyabr ayından gözün fiziologiyası və peşə xəstəlikləri laboratoriyasına işə qəbul olundum. Onu qeyd edirəm ki, o vaxtlar institutu bitirən hər bir tələbə iş yerinə təyinatla göndərilirdi. Zərifə xanım bu məsələdə də mənə böyük köməklik göstərdi.

Beləliklə, laboratoriyada işə başladım. Laboratoriya Bakı Məişət Kondisionerləri zavodunda yenidən fəaliyyətə başlamışdı. Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun elmi-tədqiqat laboratoriyasının bir bölməsi idi. Məndən başqa laboratoriyaya həkim S.A.Talışinskaya da qəbul edilmişdi.

İlk dəfə Zərifə xanım bizi zavoda gətirəndə bir neçə boş otaq gördük. Sonra təxminən altı ay ərzində laboratoriya ən müasir cihazlarla təchiz olundu. Həmin vaxtlar Zərifə xanım laboratoriyaya tibb elmləri doktoru M.Y.Sultanovu baş elmi işçi və T.Ə.Mirzəyevi kiçik elmi işçi vəzifəsinə dəvət etdi. Bundan əlavə iki laborant işə götürüldü. Müntəzəm iş başlandı.

Təbii ki, laboratoriyanın yaradılması, gündəlik işi Zərifə xanım tərəfindən tənzimlənirdi. Yadıma gəlir ki, o vaxt çoxları aparılan işin səmərəliliyinə şübhə edirdi. Deyirdilər ki, belə müasir texnologiya ilə tikilmiş zavodda işçilərin səhhətinə nə kimi mənfi təsir ola bilər?

Ancaq Zərifə xanım əmin idi ki, hər hansı bir müəssisədə kimyəvi maddələr istifadə olunursa, cüzi olsa da, işçilərə təsiri olmalıdır. Bu fikir Zərifə xanımın Bakı müəssisələrində öncə apardığı elmi tədqiqatların nəticəsinə əsaslanırdı.

İşə başlamazdan əvvəl Zərifə xanım tədqiqat aparmaq üçün xüsusi bir kitabça şəklində müayinə xəritəsi işləyib hazırlamışdı. Bu kitabça işçilərin şikayətindən başlayırdı. Orada gözün bütün müasir müayinə üsulları və başqa mütəxəssislərin elmi nəticələri verilmişdi.

Zərifə xanım bizim peşəkar kimi formalaşmağımıza xüsusi diqqət yetirirdi. Bu kafedrada ixtisaslaşma kurslarını keçdik. Oxuduğu mühazirələr öz məzmunu, əhatəliyi, genişliyi və keyfiyyətinə görə digər mühazirələrdən çox seçilirdi. Bu gün mən həkim-müdavimlərə mühazirə oxuyanda həmişə Zərifə xanımın dərs üslubu gözlərimin önündə canlanır.

O vaxtlar laboratoriyada göz xəstəliklərinə aid ən müasir müayinə üsulları tətbiq edilirdi. Zərifə xanım vaxtaşırı bizi Moskva, Sankt-Peterburq, Odessa və bir sıra şəhərlərin oftalmoloji mərkəzlərinə ezamiyyətə göndərirdi. Biz yeni müayinə üsullarını mənimsəyir və işimizdə tətbiq edirdik.

Hər həftə Zərifə xanım laboratoriyada aparılan işi təhlil edirdi. Çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa və onu daha effektiv aparmağa köməklik göstərirdi. Bir müddət sonra Zərifə xanımın təşəbbüsü ilə xüsusi cərrahiyyə şöbəsi təşkil edildi. Burada nəinki kondisioner zavodunun, hətta qonşu zavodların işçilərinə müalicəvi xidmət göstərilirdi. Xəstələr xüsusi otaqda bir qədər qaldıqdan sonra evə gedirdilər. O vaxt müalicənin ambulator şəraitində təşkilinin özü çox yeni və progressiv idi. Bu gün göz xəstəliklərinin əksəriyyəti bu üsulla müalicə olunur.

1980-ci ildə bizim laboratoriya Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Ə.Qarayev adına Fiziologiya İnstitutunun tərkibinə verildi və işlərimiz daha yüksək səviyyədə davam etdirildi. Bir neçə il ərzində laboratoriyanın əməkdaşları iki minə yaxın adamı müayinədən keçirdi. Tədqiqatların nəticəsi göstərdi ki, müasir müəssisələr də görmə üzvünə mənfi təsir göstərir: işıq duyğusunun və görmə sahəsinin pozulmaları, yaşapanıcı yolların, konyuktivanın və göz qapaqları xəstəliklərinin artması, gözün hidrodinamikasının pozulması kimi dəyişikliklər aşkar olunurdu. Aparılan tədqiqatların nəticələrinə görə, onlarla elmi məqalələr çox nüfuzlu jurnallarda («Vestnik oftalmologii», «Oftalmoloqiçeskiy jurnal», «Voенно-медисинский журнал», «Arxiv anatomii», «Embriologiy i qistologiy», «Azərbaycan tibb jurnalı» və s.) dərc olundu, üç namizədlik dissertasiyası Moskva şəhərində böyük müvəffəqiyyətlə müdafiə edildi.

Kondisioner zavodunun işçilərinin müayinəsi başa çatdıqdan sonra, Zərifə xanımın təşəbbüsü ilə ətraf müəssisələrdə («Azorelektroterm» və Bakı elektron cihaz maşınları zavodlarında) geniş müayinələr aparıldı. Bundan əlavə laboratoriyanın heyəti Azərbaycanın kənd təsərrüfatında çalışan mexanizatorların və keçmiş SSRİ miqyasında uzunömürlülərin müayinəsi üçün hazırlanan tədqiqatlarda aktiv iştirak etmişdi.

Bu gözəl insan, qayğıkeş rəhbər hər birimizin şəxsi məişət problemlərimizə və qayğılarımıza xüsusi fikir verirdi. Bu gün Zərifə xanım həm ilk göz xəstəliklərini öyrədən bir müəllim, həm elmi rəhbər, həm də gözəl, ali bir insan kimi mənim xatirimdə qalır. Xalqımızın bu şərəfli qadınının keçdiyi həyat yolu həmişə bizim üçün örnək olacaqdır.

Nazim Tağızadə

Tibb elmləri doktoru, professor

Taleyin insana bəxş etdiyi ömür payını hərə bir cür yaşayır. Ömür var ki, haradasa, uzaqda şığıyan, bir anlıq yanıb-sönən şimşəyə bənzəyir. Ömür də var ki, dan ulduzu kimi zaman-zaman görünüb insanlara həyat eşqi verir, onları yaşayıb-yaratmağa səsləyir. Belələrinəndən biri də akademik, gözəl insan, qayğıkeş müəllim Zərifə xanım Əliyevadır. Onun həyat yolu, elmi təcrübəsi neçə-neçə talelərə çıraqla tutub, şölə saçıb. Sadəlik, müdriklik ona Tanrıdan bəxş olunub. Onun keçdiyi şərəfli həyat yolu da bunu bir daha sübut edir. Biz tələbələrini onun insanlarla rəftarında, xoş söhbətlərində bunun dəfələrlə şahidi olmuşuq. Geniş dünyagörüşü, özünəməxsus düşüncə tərzini Zərifə xanımı başqalarından fərqləndirirdi.

Mənim Zərifə xanımla tanışlığım laboratoriyada olub. Həmin laboratoriya Məişət Kondisionerləri zavodunda yerləşirdi. Bu işgüzar xanım tanış-bilişlərdən soruşaraq, bu sahədə işləyən mütəxəssislərlə maraqlanırdı. Məni yanına dəvət etdi. Sual-cavab prosesindən deyəsən yaxşı çıxdım, ondan sonra elmi işlə maraqlandığımı görüb mövzu verdi: «Göz almasında şəkərli diabetik retinopatiya». Z.Əliyevanın təklif etdiyi mövzu ürəyimdən xəbər verdi. Elmi rəhbər də özü oldu.

O vaxtlar kafedramız 4 saylı şəhər xəstəxanasında yerləşirdi. Oftalmologiyanın incəliklərini öyrənmək üçün mənə təcrübəli həkimlərə tapşırıdım. Məişət Kondisionerləri zavodunun nəzdindəki laboratoriyada işə insanları müayinə edərək, elmi işimin mövzusunun davam etdirirdim. Nəhayət, 1982-ci ildə «Azərbaycan tibb jurnalı»nda akademik Zərifə xanım Əliyeva ilə birlikdə «Miopiya zamanı diabetik retinopatiyanın inkişafını yubatmaqda şüşəyabənzər cismin vəziyyətinin rolu» mövzusunda elmi məqalə dərc olundu. Onu da xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, «diabetik retinopatiya» oftalmologiyada ən əsas və ən vacib problemlərdən biridir. Dünyanın tibb aləmində məlum olduğu kimi, onun əlamətləri damarlarda pozuntular şəklində müşahidə edilir, korluğun yaranmasına səbəb olur. Sözü gedən dissertasiyanın müəllifi məşhur oftalmoloq, Azərbaycan EA-nın akademiki Zərifə Əliyeva olub. Bu da çoxsaylı təcrübə və tədqiqatların nəticəsidir.

Moskvanın tibb jurnallarında, «Oftalmologiya xəbərləri»ndə, xarici ölkələrin tezislərində Zərifə xanım Əliyeva ilə birgə çoxsaylı elmi məqalələrimiz dərc olunmuşdur.

Hadisələri öncədən görmə qabiliyyəti akademikinin çox köməyinə çatırdı. İstedadlı həkim çalışırdı ki, respublikada savadlı, öz işinin bilicisi olan alimlər yetişsin və onların normal işləməsi üçün yüksək texniki avadanlıqlar alınsın. Yorulmaz alim var gücü ilə buna çalışırdı. İş otağımıza onun tərəfindən ləzzətli tort və pirojnalar, müxtəlif növ şirələr gətirilirdi. Zərifə xanım ana kimi qayğımızı çəkirdi, dərd-sərimizi onunla bölüşürdü. O da öz növbəsində məsləhətini bizdən əsirgəməzdi. Tək biz yox, ona müraciət edən insanların hamısına öz xeyirxah əlini uzadır, heç kəsin incik düşməsini istəməzdi, bacardığı köməyi göstərirdi.

Çıxışımın sonunda onu da qeyd etmək istərdim ki, «Diabetik retinopatiya» mövzusunun davamı olaraq namizədlik dissertasiyam doktorluq işimə çevrildi. İndi də akademik Z.Əliyevanın irəli sürdüyü ideyalar öz həllini tapır və təsdiq olunur. Hazırkı dövrə qədər bu mövzu öz müasirliyini və aktuallığını qoruyub saxlayır.

Akademik Z.Əliyevanın ölümündən xeyli vaxt ötsə də, biz tələbələrini hələ də onun işıqlı xatirəsini qəlbimizdə əziz tutur, ideyalarını əməli işimizdə davam etdirməyə çalışırıq.

Rasim Hacıyev
Tibb elmləri doktoru

Xatirəsi əziz olan akademik Zərifə xanım Əliyevadan elmin sirlərinə yiyələnmək, onu yaxından öyrənmək səadəti mənə də nəsib olmuşdur.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva bir oftalmoloq alim kimi ən uca zirvədə duran, Azərbaycanı sərhədlərindən çox-çox kənarda təmsil edən alimlərimizdən biridir. Zərifə xanım keçmiş SSRİ Elmlər Akademiyasının ən nüfuzlu mükafatlarından olan «Averbax» mükafatına layiq görülmüşdü. İstedadlı alim, elmi toplantılarda çox gözəl nitqi ilə çıxışlar edərdi, yubiley tədbirlərində Vətəni sevən bir insan kimi bacısından, məşhur sənətçi Gülarə Əliyevadan «Anamın anasısan, Azərbaycan» mahnısını ifa etməsini xahiş edərdi.

M.F.Axundovun belə bir müdrik kəlamı var: «Əsl yüksək əxlaqlı, xeyirxah adam yalnız o adam hesab edilə bilər ki, o, özünün bütün hərəkət və davranışlarını əsl vətənpərvərliklə uyğunlaşdırsın». Qətiyyətlə deyə bilərəm ki, Zərifə xanım da belə şəxsiyyətlərdən biri sayılırdı.

Vətən onun başlıca amalı idi. Bütün bunlar onun Vətənə bağlılığından, Ana torpağa məhəbbətindən irəli gəlirdi. Azərbaycan onun döyünən ürəyi, vuran nəbzi idi.

O vaxtlar Zərifə xanım ümumittifaq «Oftalmologiya xəbərləri» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi, hər üç aydan bir orada gədən materialların müzakirəsi görkəmli alimlər tərəfindən keçirilirdi. Alimlər Zərifə xanımın fikirləri ilə hesablaşırdılar. Onun qəribə natiqlik və hazırcavablıq qabiliyyəti, böyük auditoriyanı ələ ala biləcək cazibəsi var idi. Yeri gəlmişkən deyim ki, Zərifə xanım dünya miqyaslı ziyalıları olan bir ailədə böyüyüb ərşəyə çatmışdı. Yəqin ki, onun atasını öz sanballı elmi işləri, şəxsiyyəti ilə xalqımızın nümunəvi bir insanı olmuş akademik Əziz Əliyevi oxuculara tanıtdırmağa ehtiyac yoxdur. Zərifə xanım kimi bu gözəl ailənin digər üzvləri də say-seçimli insanlar idi.

Bu da taleyin maraqlı bir faktıdır ki, Zərifə xanımın bacısı, xatirəsi mənim üçün əziz olan gözəl insan Lətifə Əliyeva ilə uzun müddət bir kafedrada işləmişik. O, hazırda işlədiyim oftalmologiya kafedrasının dosenti idi. Bu işgüzar xanım hər dəfə məzuniyyətdən gələrkən yazı masasını öpərək deyirdi: «İnanım ki, işə gəlməyimiz böyük xoş-

böxtlikdir, insanın ayaq üstə olması, sağlam həyat tərzi keçirməsi böyük səadətdir. Aza qane olmaq, sevinməyi bacarmaq lazımdır».

Bir sözlə, Zərifə xanımın ömrü gözəl bir romanı xatırladır. Hər dəfə bu romanı vərəqlədikcə onun nurlu siması gözlərim önündə canlanır.

Paşa Qəlbinur (Musayev)
Azərbaycan Tibb Universitetinin
Oftalmologiya kafedrasının müdiri,
professor

Azərbaycan qadınının çox qədim və şərəfli keçmişi olub. Tomris, Nüşabə, Boyu uzun Burlanı, Məhsəti Gəncəvi, Möminə Xatın, Natəvan və s. hələ gənclik illərində bu soyköklü qadınlarımızla fəxr edər və həmişə düşünürdüm ki, görəsən indiki zamanda belə qadınlarımıza rast gəlmək mümkündürmü?!

Doğrudanmı, ulu torpaqlarımız ulu qadınlarımızı bir daha yetirməyəcək?! Sonralar xalqımızın ən ləyaqətli qızı Zərifə xanım Əliyeva ilə tanış olub, onunla uzun illər təmasda olduqda anladım ki, həqiqətən də, xalqımızın misilsiz qadınları həmişə olub, var və min illərdən sonra da var olacaqlar!..

Bəli, Zərifə xanım Əliyeva belə şərəfli qadınlarımızdan biri idi... Mən bu gözəl insanı 1955-ci ildən tanıyırdım. O vaxtlar Azərbaycan Tibb İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasının ordinaturasında təhsil alırdım. Kafedranın müdiri, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, professor Umnisə xanım Musabəyli, məni kafedranın əməkdaşları ilə tanış etdi. Məlum oldu ki, Zərifə xanım Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda elmi işçidir və ən aktual problem olan o vaxt Azərbaycanda geniş yayılmış traxoma xəstəliyinin müalicəsi ilə məşğul olur, elmi araşdırmalar aparır. Sonra biz tez-cə dostlaşdıq. O, çox vaxt müəssisələrə, məktəblərə, Azərbaycanda traxomanın yayılmış rayonlara gedərdi. Həkimlərlə, əhali ilə söhbətlər aparır, xalqı bu amansız xəstəliyə qarşı mübarizəyə cəlb edirdi. 1961-ci ildə Azərbaycan El-

mi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunun aspiranturasına qəbul oldum. Artıq Zərifə xanım öz işini müvəffəqiyyətlə başa vurmuş, tibb elmləri namizədi adına layiq görülmüşdü. İnstitutun Elmi Şurasının qərarı ilə traxomanın çətin sağalan formaları ilə məşğul olmağı mənə məsləhət bildilər. Zərifə xanımla görüşüb bu haqda söhbət etdik. Və dedi ki, sən bununla xalqına böyük xidmət göstərmiş olarsan. Onun respublikamızda traxoma xəstəliyinin ləğvində böyük xidmətləri olmuşdur. Azərbaycanda yod, neft-kimya sənayesi müəssisələrində işləyənlərə zərərli peşə faktorlarının təsirinə dair araşdırmaları xüsusən qiymətlidir. Həftələrlə, aylarla müəssisələrdə olur, müayinələr aparır, məsləhətlər verir, müalicələr edirdi. Onun boya-başa çatdığı ailənin bütün övladları çox istedadlı idilər. Başa düşürdüm ki, Zərifə xanım bütün ailənin ən sevimlisi - parlaq ulduzu sayılırdı. Yalnız təbabətlə deyil, musiqi ilə çox maraqlanır, gözəl çalır, oxuyardı. O, xanımlar xanımı, qayğıkeş ana idi. Xalqına layiq iki övlad - İlham və Sevil Əliyevləri bağışlamışdır. 1976-cı ildə Helmolqts adına Moskva Elmi-Tədqiqat İnstitutunda «Azərbaycan Kimya Sənayesinin bəzi müəssisələri işçilərinin görmə üzvünün vəziyyəti» mövzusunda müvəffəqiyyətlə dissertasiya müdafiə etmiş və tibb elmləri doktoru adına layiq görülmüşdü. Zərifə xanımın əsərləri, monoqrafiya və dərslikləri çox əhəmiyyətli sayılaraq ona keçmiş SSRİ miqyasında akademik «Averbax» mükafatı bəxş etmişdir. Onun bu fəaliyyəti nəinki özünə, bütün xalqımıza əbədi şöhrət və başucalığı gətirmişdir. Hələ Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunda işləyərkən elmi cəhətdən məzmunlu, gözəl mühazirələri həkimləri heyran etmişdi. Çox gözəl danışmaq qabiliyyəti vardı.

Son illər o, Moskva şəhərində öz fəaliyyətini davam etdirirdi. Hər dəfə Bakıya gələndə həmkarları ilə görüşür, hal-əhval tuturdu. Bizim dostluq məclislərində iştirak edir, şirin söhbətləri ilə məclisə sevinc gətirirdi. Sadə, qayğıkeş, dostluğa sadıq xanım idi.

Çox təəssüf ki, gənclərimiz üçün örnək ola biləcək onun həyat yolunu bu qısa yazıda təsvir etmək mümkün deyildir. Ancaq qətiyyətlə deyə bilərəm ki, o, artıq sadaladığım tarixi qadınlarımızın sırasında özünə əbədi yer tutub:

Röyamıza gəl!

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü,
Əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, professor,
«Averbax» mükafatı laureatı
Zərifə xanım Əziz qızı Əliyevanın
unudulmaz xatirəsinə*

*Səni kimə bənzədim mən, gül-çiçəyə, nurlu aya!
Xoş niyyətli əməllərin, deyilməklə gəlməz saya!
Sənin bircə gülüşündən, bütün qəmlər getmiş heçə,
Özün zərif bir çiçəkdin, yarpaqları incə-incə!*

*Aya bənzərin olsa da, təbabətdə bir Ulduzsan,
Həm Günəşdən, həm də Aydan nur alırdın zaman-zaman!
Sənətinin vurğunuydun, mahir oftalmoloq cərrahdın
Sevimli Zərifə xanım! Gəzir dildən-dilə adın!*

*Nur verdiyin xəstələrin gözlərində əksin qalmış,
Baxışlarında baxışın, səslərində səsin qalmış!
Mərcan içtə bitən büllur, güllər üstə şəh kimiydin!
Ürəklərə ritm verən, səhərçağı meh kimiydin!*

*Hər kim sənə həmdəm olmuş, xoşbəxt adam odur yalnız!
Kamalından zəka saçmış, açıldıqca mərcan ağız!
Fəth eylədin, dağ vüqarlı bir insanın saf qəlbini
Özü xalqa arxa olub, özünə arxa sandı səni!*

*Bir insan ki, öz gücünü Odlar Yurdu eldən almış!
Vüqarını uca dağdan, qüvvəsini seldən almış,
Günəş kimi yollarına nur çilədi, səpdi müdam!
Sən ondan can aldınsa da, özün verdin Ona İlham!*

*Qadir Allah ər-məğantək, Onu xalqa bağışladı!
Zəhmətinin mükafatı: «El Atası» oldu adı!
Sən ilham Pərisi idin, birlikdəydik olsa hara
Nə səbəbdən ayrı düşdün, ruhun uçdu səmalara!*

*Saf ruhuna and içirik, yad edirik səni hər an!
Səni gecə gözləyirik, gündüz görünməz olmusan,
Mehriban dost, vəfa qılıb, rəyamıza gəl bir qonaq!
Məsləhəti, tövsiyyəni, əvvəlki-tək səndən alacaq!*

*«Averbax» mükafatına layiq oldun, düzü, bunu
Bilməm özün məşhurlaşdın, yoxsa məşhur etdin Onu?!
Yadımdadır «Talant» deyə səslərdilər dostlar səni
Yəqin onlar hiss etmişlər səndə olan fitri-zehni!*

*Bunlar heç də tərif deyil, bir xatirə səhfəsidir!
Düzün desək, əməllərin dastanların töhfəsidir!
Vətənimin Əziz qızı, bizimləsən olsaq harda,
Bir müqəddəs varlıq kimi həqq olmusan yaddaşlarda!*

Rəfiqə Axundova

*Azərbaycan Tibb Universiteti
Oftalmologiya kafedrasının dosenti*

Hər bir insanda onun xarakterinə xas keyfiyyətlər yığını genetik şəkildə toplanmışdır. Akademik Zərifə Əliyevanın da geniş dünya-görüşünə malik olmasında bu genetik xüsusiyyətlərin böyük rolu olmuşdur.

Zərifə xanımın qardaşı, tibb elmləri doktoru, professor Cəmil Əliyevlə aspiranturada bir yerdə oxumuş, sonralar doktorluq işlərimizi də bir institutda yerinə yetirmişik. Bu səbəbdən ailənin digər üzvləri ilə də yaxşı tanış idim.

Yaxşı yadımdadır, «İnturist» mehmanxanasında Ə.Əliyev adına Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yubiley mərasimi keçirildi. Mən Zərifə xanımla üz-büz əyləşmişdim. Ona xüsusi qayğı göstərirdilər. Qabına düzülən meyvələri bizə tərəf göndərirdi. Sanki bundan böyük zövq alır, əyləşənlərə ana qayğısı ilə yanaşırdı. Onun sadəliyində böyüklük var idi.

Günlərin birində Zərifə xanımla Moskvada Tibb Elmləri Akademiyasının iclas salonunda görüşdük. O, məruzə etməli idi, həmin tədbirdə mənim də məruzəm planlaşdırılmışdı. Həssas qəlbli insan həyəcanlandığımı görüb, məni sakitləşdirdi. Qarşıya nə çətinlik çıxarsa, kömək əlini uzadacağını bildirdi. Bütün bunlar məni daha da ruhlandırdı, öz üzərimdə ana nəvazişi duydum. Böyük uğurla qarşılanan məruzəm dinləyicilərin çox xoşuna gəldi. Onu da qeyd etmək istərdim ki, akademik Zərifə Əliyeva çox sadə, təvazökar və böyük qəlbə malik insan idi. O, tək mənə yox, Moskvada yaşayan bütün azərbaycanlılara köməklik göstərirdi və bundan böyük zövq alırdı.

Onun vaxtsız ölümü mənə çox pis təsir bağışladı. Həmin gün hava çiskinli idi, sanki təbiət də onun kimi ağlayırdı. Moskvada yaşayan nə qədər soydaşımız var idisə, hamısı onun tabutu önündən keçdi. Siyasi Büronun üzvləri, hökumət və dövlət xadimlərinin əksəriyyəti akademikın fəxri qarovulunda dayanmışdı. Digər millətin nümayəndələri tabutun önündən keçərkən köks ötürərək, «Heyf ondan, necə də gözəl qadındır» - deyə kədərlənirdilər. İnsan axınının sayı-hesabı yox idi. Bu arada böyük müğənnimiz Müslüm Maqomayev «Sənsiz» nəğməsini oxudu. Bu nəğmə hamımızı kövrəltdi, özümüzdən asılı olmayaraq, qeyri-ixtiyari gözlərimizdə yaş damlaları göründü. İndi də həmin nəğmə səslənəndə akademik Zərifə xanımın torpağa tapşırıldığı qəbiristanlıq və çiskinli hava gözlərim önünə gəlir, kövrəlirəm.

Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin! Qəbri nurla dolsun!

*Ofelya Hüseynova
Tibb elmləri doktoru*

Hər insanın ömründə özünün də gözləmədiyi halda dönüş günləri, anları olur. Mənim də həyatımda belə bir dönüş günü olmuşdur. Hələ neçə illər bundan əvvəl akademik Mirqasımov adına Respublika Klinik Xəstəxanasında ikinci terapiya şöbəsində tibb bacısı işləyirdim. Həyatımda nəyinsə dəyişəcəyini ağılıma gətirmirdim.

Bir gün işə gələrkən işlədiyim şöbədən xəstəxananın göz cərrahiyyəsi şöbəsinə baş tibb bacısı vəzifəsinə köçürülməyim barədə əmr verildiyini eşitdim.

Doğrusu, bu xəbər məni bir qədər çaşdırdı. Amma bu çətin şöbəyə keçirilməyim məni qorxutmadı. Əksinə, bir az da qürurlandırdı. Çünki həmin şöbənin Zərifə xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə yaradıldığını eşitmişdim, bilirdim. Həmin gün Zərifə xanım mənimlə ətraflı söhbət etdi, baş tibb bacısı kimi nələr görəcəyimi bildirərək, lazımı göstəriş və tapşırıqlarını verdi. Onun bu səmimi insanpərvərliyi məni ruhlandırdı. Tezliklə yalnız Zərifə xanıma mənsub olan işgüzarlıq nəticəsində göz cərrahiyyəsi şöbəsi ad-san qazandı. Həmin illərdə Zərifə xanımın özünün elmi-tədqiqat işlərinin çox olmasına baxmayaraq, xəstəyə ayrılmış konsultasiya günlərini bir dəfə də olsun təxirə salmadığının şəxsən şahidi olmuşam. O, mehriban, söhbətçil idi. Qarşısında ki müsahibini diqqətlə dinləyər, heç vaxt heç kəsin sözünü kəsməzdi. Sonralar şöbənin yenidən qurulmasına, müasir avadanlıqla təchiz olunması üçün əlindən gələn köməyi əsirgəməirdi. Hətta onun etibarını qazandığım üçün bəzi işləri özü olmayanda mənə həvalə edirdi.

1978-1983-cü illərdə F.Əfəndiyev adına 4 saylı klinik xəstəxanada göz xəstəlikləri şöbəsində kafedranın filialı yaradılanda Zərifə xanım məni də həmin şöbəyə dəvət etdi. Bu onun sadə bir tibb bacısına böyük etimad göstərdiyini sübut edirdi. Bunu yalnız böyük qəlblı insanlar edə bilərdi...

Hər il aprel ayında bu gözəl insanın qəbrini ziyarət edir, bununla da daxilən özümdə sakitlik tapıram: çünki mənim həyatımın və gəncliyimin ən maraqlı anları Zərifə xanımla keçib. Elə gün olmur ki, onu xatırlamayım, onu anmayım. Dəyərli məsləhətləri, insanlara xoş münasibəti, xüsusilə uşaqlara böyük məhəbbəti gözlərim önündədir. Kiminsə övladı ali məktəbə qəbul olunardısı və yaxud toy mərasimi keçirilsə idi, Zərifə xanım buna çox sevinərdi. Bəzən məni yanına çağırıb deyərdi: - Nigar, gör kimin nəyə ehtiyacı var, bəlkə kiməsə köməklik, yardım etmək lazımdır. Bütün bunlar onun gündəlik

qayğuları idi. İndi də onun yoxluğuna inanmıram. Elə bilirəm ki, harasa ezamiyyətə gedib, yenə qayıdacaq. Hər gün bu nikbin duyğularla işə başlayır, onu sona yetirirəm. Sanıram ki, Zərifə xanım haçansa yenə qapını açıb içəri girəcək, xoş təbəssümü ilə dillənəcək: «Nigar, işlərimiz necədir?»

İndi həmin illəri xatırladıqca qəlbim göynəyir. Üstündən uzun illər keçsə də onun yoxluğuna özümü heç cürə inandıra bilmirəm.

Nigar İsmayılova
Mərkəzi Klinik Xəstəxanasının
məsul xəstə məsləhətçisi

Elə insanlar var ki, dünyasını dəyişəndən sonra insanları yaşamağa çağıran, ömürə mənə verən, yol göstərən işıqlı ruhu qalır. Zərifə xanım Əliyeva da belə nurlu qadınlarımızdan biri idi. Çox xoşbəxtəm ki, Zərifə xanımla bir müddət işləyib, onunla yaxından tanış olmuşam. İstedadlı alim, yüksək səviyyəli mütəxəssis, işinin vürğunu, çox səmimi, qayğıkeş və sadə insan idi. 1950-1960-cı illərdə traxomanın müalicəsi və tam ləğvi respublikamızda problemlə məsələlərdən sayılırdı. Bunu bilsə də Zərifə xanım çətinlikdən qorxmayaaraq, Maşağa qəsəbəsində traxomanın müalicəsi və profilaktikası ilə məşğul oldu. Xəstəliyin ağır və mühüm olmasına baxmayaraq, Zərifə xanım bu problemin öhdəsindən cəsarətlə gəlirdi.

Zərifə xanım həssas qəlbli, uşaqqanlı bir insan, gözəl ailə başçısı, gözəl ana, gözəl nənə idi. İşə gələn kimi evə zəng vurur, evdə qoyub gəldiyi ailə üzvlərinin qayğısına qalardı. Eyni zamanda iş yoldaşları, həmçinin adi tibb bacıları ilə mehribancasına hal-əhval tutur, onların dərd-sərlərinə səmimiyyətlə köməklik göstərirdi. Cibi həmişə «xahişnamələrlə» dolu olardı. Buna baxmayaraq, Zərifə xanım həmin xahişnamələri sabahkı günə saxlamaz, zəng edib, mövcud problemləri həmin andaca həll edərdi.

Mənim heç yadımdan çıxmayan bir epizodu xatırlatmaq istəyirəm. O, artıq Təkmilləşdirmə İnstitutunun «Oftalmologiya kafedrasında» çalışırdı. Bu zaman mən namizədlik dissertasiyama müdafiə etməli idim. Qayğıkeş xanım bundan xəbər tutub məni təbrik etməyə

gəlmişdi. Müdafiə zamanı Zərifə xanımın elmi şuranın zalına bir dəstə qızılgüllə daxil olmasını gördüm. Bu mənə çox dərin təsir bağışladı. Həmin anı yadımdan çıxara bilmirəm. Zərifə xanımın gözəl siması həmişə mənimlədir. İstedadlı alim söhbətlərində dönə-dönə təkrar edərdi ki, insan gözəl həkim ola bilər. Ancaq onun qəlbində ədəbiyyata, poeziyaya böyük sevgi olmasa, həkimliklə çox uzağa gedə bilməz. Zərifə xanım çox işgüzar alimlərimizdən idi. Hələ indiyədək kimsə onun yorulduğunu, işindən şikayət eşitməyib, o, həm aspirantlarla, həm də həmkarları ilə çox gözəl ünsiyyət qurmağı bacarırdı. Elmi rəhbəri olduğu işlərdə dönə-dönə məsləhətlər verər, dissertasiyanın yüksək səviyyədə alınması üçün bilik və bacarığını əsirgəməzdi. Mən deyirdim ki, bu istedadlı alim Azərbaycanın ən böyük sərvətlərindən biridir, bizlər belə sərvətlərin qədrini bilməli, onun xatirəsini daim qorumalıyıq. Təəssüf ki, mən yazıçı, qələm əhli deyiləm, adi həkiməm. Amma o vaxt da, indi də hiss edirəm ki, Zərifə xanımın keçdiyi gözəl həyat yolundan, yaşadığı mənalı ömründən çox hissəli bədii film çəkmək mümkündür. Mənə elə gəlir ki, xalqımızın bu xanım-xatın qadınının işıqlı obrazını yaratmağın vaxtı çatmışdır.

Səkinə Muradəliyeva
Tibb elmləri namizədi

Qadının öz yaradıcılıq imkanlarını gerçəkləşdirilməsi problemi məni həmişə düşündürmüşdür. Məsələn, əsl xoşbəxtliyin olması üçün qadın yaradıcı bir şəxsiyyət kimi öz varlığını ömür-gün yoldaşı və ana kimi öz üzərinə düşən vəzifələrlə ahəngdarlıqla uyğunlaşdırmağı bacarmalıdır. Lakin buna nail olmaq heç də hər bir qadının işi deyildir...

Bu nəcib və ülvi vəzifənin öhdəsindən böyük uğurla gəlmiş çox gözəl bir qadını şəxsən tanımaq səadəti həyatda mənə də qismət olmuşdur. Söhbət böyük alim, istedadlı mütəxəssis, öz fəaliyyətində fədakar, görkəmli ictimai xadim, qayğıkeş ana, sədaqətli ömür-gün yoldaşı, Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli siyasətçi və dahi şəxsiyyətlə əl-ələ verib həyatda bir addımlamış, hələ sağlığında əfsanəyə çevrilmiş bir qadıdan - Zərifə xanım Əliyevadan gedir.

Zərifə xanımın həyat yolu müasir qadının bitkin və kamil simasının formalaşması və üzə çıxarılması işinə bir növ töhfədir. Axı Azərbaycan cəmiyyətində qadın təkəcə elmin, texnikanın, maarif və təhsilin, incəsənət və mədəniyyətin bütün sahələrinin, ölkənin siyasi və ictimai həyatının bərabərhüquqlu iştirakçısı deyil, həm də Azərbaycanda əsrlər boyu olduğu kimi həyat, gözəllik, lətafət və məhəbbət - adi günlərimizin labüd və arzu edilən keyfiyyətlərinin daşıyıcısı olaraq qalmaqdadır.

Zərifə xanım Əliyeva tibb elminə və təcrübəsinə sanballı töhfə vermişdir. «İşləmək» problemi onun üçün, sadəcə olaraq, «vəzifə tutmaq» demək deyildi. Elm Zərifə xanım üçün geniş fəaliyyət meydanı idi, elə bir meydan ki, burada o, bir alim kimi nəyə qadir olduğunu, bütün yaradıcılıq imkanlarını tam dolğunluğu ilə bariz şəkildə nümayiş etdirirdi. Onun gördüyü işdə dərin fərdilik, yüksək səviyyədə ixtisas, peşəkarlıq özünü aşkar bürüzə verirdi.

Bu gözəl qadının işgüzar keyfiyyətləri onun şəxsi cazibədarlığı ilə ahəngdar şəkildə vəhdət təşkil edirdi. Daxili ahəngdarlıq, mənəvi zənginlik, professional mədəniyyət zahiri təzahür formalarında - davranışda, xoş ünsiyyətdə, hüsn-rəğbətdə, paltarda öz əksini tapırdı.

Zərifə xanım həmişə incə zövqlə geyinərdi. Modaya və moda yeniliklərinə təbii maraq, modadan geri qalmamaq meylli onun üçün və yaxınları üçün sevinc və nikbinlik mənbəyi idi. Zərifə xanım gözəlliyi bizi əhatə edən həyatda, musiqidə, bədii yaradıcılıqda, poeziyada axtarırdı. Buna görə də, gözəllik onu və əzizlərini adi həyatda da müşayiət edir və öz təcəssümünü rahat və mehriban ailə mühitində, yüksək estetik zövqdə, səmimi münasibətlərdə, zəriflik və xüsusi sadəlikdə tapırdı, bu gözəlliyi o, əzizlərinin və doğmalarının həyatında da yaradırdı.

Zərifə xanım Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü və Azərbaycan Sülhü Müdafiə Komitəsi sədrinin müavini idi. Onun bu istiqamətdə fəaliyyətində qadınların sülh və əmin-amanlıq, mənəvi zənginləşdirmək arzusu aydın nəzərə çarpırdı. Bizim bu keşməkeşli, narahat zəmanəmizdə Zərifə xanımın yeri necə də görünür!

Onun həyat yolu mürəkkəb və çətin olmuşdur. Zərifə xanımın şəxsiyyəti daim təkmilləşməyə, kamilləşməyə can atmaq həvəsi ilə xüsusi ruh yüksəkliyi ilə, istedadının çoxşaxəliyi və gücü ilə insanı valeh edirdi.

Onun nurlu obrazı qəlbimdə və yaddaşımda dərin həkk olunmuşdur. Odur ki, müqəddəs bildiyim bu obrazı mən qeyri-iradi olaraq romalı əsilzadə bir qadının obrazı ilə müqayisə edirəm. O, qadın qonaqlarının öz cəvahiratını göstərmək xahişinin cavabında öz övladlarını göstərmişdir.

Fəxriyyə Xələfova

*«Heç kim bu dünyada əbədi deyil,
hamı əlbət köçər bir gün.
Ancaq təmiz ad əbədidir yaşayır...»*

Sədi

O uzaq ötən illərdə mənə nəşib olan ünsiyyət saxladığım şəxsiyyət haqqında xatirələrimi bölüşmək zərurəti hissənin məndə baş qaldırması zamanı nəhayət ki, gəlib çatdı.

Xəyalımda müxtəlif təəssüratlar, həyat lövhələri canlanır. Yay fəslini xüsusilə xatırlayıram. Qurban Xəlilov, həyat yoldaşı Gülsüm xanım, böyük oğulları və həyat yoldaşları, qızı, onların övladları, həyat yoldaşım Fərhad (onların kiçik oğlu) və mən, bir də bizim hələ o zaman böyüyən uşaqlarımız - Seymur və Bəhram. Hər yay Zuğulbada yerləşən birinci hökumət bağında dincəlirdik.

Səhər yeməyindən sonra uşaqlarla adətımız üzrə çimərliyə yollanır, orada Zərifə xanım və uşaqları: oğlu İlham, qızı Sevilə müntəzəm görüşərdik.

Günəş, dəniz sahili - uşaqlarla istirahət. Həyatda bundan yaxşı nə ola bilər. Zərifə xanım olduqca ünsiyyətə, səmimi qadın idi.

Onun haqqında hələ tanışlığımızdan xeyli əvvəl eşitmişdim. Mənim nənəm - oftalmologiya sahəsində professor Axundova - Bağırbəyova Sona xanım hələ o zaman gənc həkim olan Zərifə Əliyeva ilə İnstitutda işləyirdi. Onlar yalnız peşə yoldaşları deyildilər. Aralarında xoş, etibarlı münasibətlər qurulmuşdu: vaxtaşırı zəngləşər, iş problemlərini, xəstələrin müalicəsini müzakirə edər, eləcə də başqa mövzular ətrafında söhbətləşərdilər.

Səhərlər Zərifə xanım bəzən maşınla Sona xanımın ardınca gələr, yolüstü özü ilə işə aparardı. Heydər Əliyev o zaman DTK-ya rəhbərlik edirdi.

O illər mən tibb institutunun tələbəsi idim. Biz Sona xanımla ikimiz birlikdə yaşayırdıq. Nənəmin tövsiyəsi və məsləhətləri hesabına mən həkim oldum. O, öz işi, həmkarları barədə mənə çox söhbətlər danışardı.

Zərifə xanımın istedadlı mütəxəssis olması, elmə aludəliyi, böyük gələcəyi olması haqqında nənəmin necə həvəslə danışmasını çox yaxşı xatırlayıram. Sona xanım həm də Zərifə xanımın necə qayğıkeş insan: zərif, mədəni qadın, gözəl həyat yoldaşı, ana olması haqqında danışardı. Təəccüb edirdim ki, bu böyüklükdə işləri aparmağa o, necə vaxt tapırdı. Onun işgüzarlığına heyran qaldım.

Zərifə xanım həmişə Sona xanımla maraqlanar, sağlıq durumundan xəbər tutar, salam göndərərdi.

Biləndə ki, mən də həkiməm, Zərifə xanım tibb sahəsindəki problemlər barəsində söhbətlər edirdi. Onun iridodiyagnostika sahəsi ilə maraqlandığını hansı ruh yüksəkliyi ilə mənə söylədikləri heç vaxt yadımdan çıxmaz. Söyləyirdi ki, tibbin az öyrənilmiş bu problemi ona alim kimi vacibdir, göz bəbəyinin şəklinə, ləkəsinə görə insan orqanizminin bir çox patologiyasına diaqnoz qoymaq olar. Mənə həkim-psixiatr kimi bu mövzu xüsusilə maraqlı və yaxın idi. Bu araşdırmalar bir neçə elmin qovuşuğunda dayanırdı. Bir də ki, Zərifə xanım mövzunun bütün təfərrüatını dərinləndirən başa düşürdü.

Sonralar onun «İridodiyagnostikanın əsasları» adlı nadir kitabı işıq üzünə çıxdı. Zərifə Əziz qızı tibb sahəsində başqa tədqiqatlarla da məşğul idi, məsələn, traxoma, qlaukoma və s. Onun yetirmələri bu günə kimi də oftalmologiya sahəsində çalışır.

İndi isə onun insani keyfiyyətləri barədə söhbət açmaq istəyirəm. Xatirələrim bu misilsiz qadının təbiət və xarakterini məhdud şəkildə əks etdirmiş zahiri görünüşünü canlandırır.

Ona məxsus hər bir şey təbii və sadə idi: ciddi geyim tərzi, qısa, nöqsansız saç düzümü, kosmetikasız və bəzəksiz. Bu, onun üçün məhdud idi: başqaları ona daha parlaq geyməyi və kosmetikadan istifadə etməyi məsləhət etməyə çalışanda Zərifə xanımın bir cavabı olardı: «Bu mənlilik deyil» - deyərək söyləyirdi.

O, ünsiyyət qurduğu hər kəsə şəfqət və qayğı göstərirdi (ev, təsərrüfat işlərində ona kömək edən sadə insanlar, sürücülər və başqaları onu sevər, hörmətini saxlayardılar).

Əlbəttə ki, o, ilk növbədə, ailəsinə, həyat yoldaşı Heydər Əliyevə və uşaqlarına can yandırar, onların qayğısına qalardı. Ailəsi onun həyatının əsası idi.

Sonralar, Əliyevlər ailəsinə gözəl qız - Mehriban xanım gəlin kimi gələndə, Zərifə xanımın sevincinin həddi-hüdudu yox idi. O, gəlini ilə, onun kamalı, biliyi və digər başqa keyfiyyətləri ilə qürur hissi duyurdu. Zərifə xanım gəlinini doğma qızı kimi qəbul edərək sevməyə başladı.

Daha sonra isə valehedici novələr dünyaya gəldi.

Sanki hər şey gözəl həyatın başlanğıcından xəbər verirdi...

...Axşam çağı, kino zalında göstəriləcək filmlərin nümayişindən öncə, bağ xiyabanları ilə gəzişərdik. Zərifə xanım qeyri-adi bir ana idi: daim uşaqlarının yanında olar, vaxtaşırı onları səs-ləyər-di. O, tam mənası ilə hər şeydən öncə, uşaqlarının qayğısını heç zaman başqasına həvalə etməzdi.

İşgüzar səfərlərdə olanda, Ulu Öndərin başı işə qarışıq olanda yenə də gün ərzində bir neçə dəfə evə zəng edər, bütün baş verənlər haqqında Zərifə xanımdan öyrənərdi. O, olduqca diqqətçil həyat yoldaşı və ata idi.

Zərifə xanım söyləyirdi ki, bəzən axşamlar vaxt tapan kimi Heydər Əliyev mahnı oxuyar, o isə böyük maraqla musiqi ilə onu müşayiət edər-di.

Zərifə xanım həyatı çox erkən tərk etdi. O, doğmalarının və yaxınlarının qəlbində silinməz iz, onu tanıyanların hafizəsində xoş xatirə, bütün xalqın məhəbbətini, sayğı və ehtiramını qazanıb getdi.

Allah rəhmət eləsin!

Tamilla Axundova

Həkim-psixiatr

Həyatda ən çətin şey yaxşılıq etməkdir. İnsan öz mürəkkəb, əzab-əziyyətli ömründə yaxşılıq-pislik adlı təzadlarla rastlaşır. Həqiqətən də pislik etmək asan yoldur, amma gərək yaxşılıq, xeyirxahlıq etməyi bacarasan. Belə bir ada xeyirxah əməllərin sayəsində nail olmaq mümkündür. Biz insanlar yaxşılıq görəndə ümidlərimiz artır,

həyatımız bir daha canlanır, ətrafımızdakılara daha səmimi, inam dolu hisslər aşılayırıq.

Elə təbiblər tanıyıram ki, onlar bir insan həyatı yaşayır, ağrı-acını az qala özləri yaşayırlar. Belələrindən biri də gözəl insan, akademik Zərifə xanım Əliyevadır. Xoş bir təsadüf məni onunla görüşdü.

Təxminən 1973-cü ilin payızı olardı, on doqquz yaşım var idi. Hələ körpə ikən sətəlcəm xəstəliyinə tutulmuş, müalicə alıb sağalsam da, onun fəsadları gözlərimə bərk təsir etmişdi. Gözlərimin bəbəkləri qızarır, çox əziyyət çəkirdim. İnsanların gözünə görünməyə utanırdım. Tanış-bilişlər göz xəstəlikləri institutuna müraciət etməyi məsləhət gördülər.

Günlərin birində qərara gəlib, həmin instituta yollandım.

Qapıda yaşlı bir kişi dayanmışdı. O, institutun gözetçisi idi. Ona öz dərdimi bildirdim və məsləhət almağa gəldiyimi dedim. Bu vaxt pillələri ağır yerişli, xoş təbəssümlü bir xanımın endiyini gördüm. O, *gözlərimin qızardığını görüb maraqlandı. Baxmayaraq ki, iş gününün sonu idi. Geri qayıdaraq, məni iş otağına apardı. Gözlərimi hərtərəfli müayinə etdi, keçirdiyim xəstəliklərlə maraqlandı, məni diqqətlə, səbrlə dinlədi. Özüm çox təəccüb edirdim, onun sadəliyi, müdrikliyi, qayğıkeşliyi qarşısında söz tapa bilmirdim. Bu arada hansı bölgədən olduğumu soruşdu. Qubalı olduğumu biləndə dedi ki, Quba camaatına böyük hörmətim var. Atasını akademik Əziz Əliyevin adını çəkib, köksünü ötürdü, kövrəldi. Yenə qayıtdı gözlərimin müalicəsinə... Dərman preparatları yazdı. Amma dönə-dönə bildirdi ki, gözlərin sənə çox əziyyət verməsə, ağrı dözümlü olsa, bu dərmanlardan çalış istifadə etmə. Evləndəndən sonra hamısı keçib gedəcək... deyə gülümsündü. Tünd rəngli eynək taxmağı məsləhət gördü.*

Həqiqətən də 30 yaşdan sonra gözümdəki qüsurlar tamam keçib getdi. O vaxtdan xeyli illər ötsə də, indi də mən eynək taxmır, kiçik hərfləri belə yaxşı yazıb-oxuyuram. Bu istedadlı həkimi, qayğıkeş insanı böyük minnətdarlıq hissi ilə xatırlayıram:

*Sağlamlıq o zaman təmin olar ki,
Təbibə verəsən sən öz nəbzini.*

Fərhad Məmmədov

Neftçi

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında, gənc nəslin təlim-tərbiyəsində Azərbaycan qadını, Azərbaycan anası böyük rol oynayıb. Həcər qeyrətli, Nigar qürurlu analarımız həmişə həyatımızın müxtəlif sahələrində öndə gedib, tarix içində yaradıblar. Bu baxımdan akademik Zərifə Əliyeva, professor Aida İmanquliyeva əvəzolunmaz ana, sədaqətli həyat yoldaşı, elm fədaisi, qeyri-adi şəxsiyyət, kamil obraz kimi insanların yaxşı xatirindədir.

Aida xanım İmanquliyeva sözün həqiqi mənasında gözəl bir insan, gözəl bir ana, gözəl bir alim, gözəl bir təşkilatçıdır. Aida İmanquliyeva həqiqi mənada əsl Azərbaycanlı qadını idi. Yəni onda bir qadın kimi bütün müsbət cəhətlər formalaşmışdı. Bir alim kimi Aida xanım çox misilsiz idi. Aida xanım İmanquliyeva həm də gözəl müəllim idi. O, uzun müddət Şərqişünaslıq fakültəsində Azərbaycan və rus bölmələrində ərəb ədəbiyyatını tədris edirdi. Həmin illərdə mən fakültə dekanı idim. Aida xanım bacarığı sayəsində institutun işini yüksək səviyyəyə qaldırdı. Bu gün onun ideyaları tələbələri tərəfindən uğurla davam etdirilir. Aida xanım İmanquliyeva bir ana, bir qadın, bir həyat yoldaşı, dost kimi əvəzolunmaz idi. Həddən artıq dostluqda çox möhkəm insan kimi fərqlənirdi. Bir sözlə, gözəl insan idi. Bunlar hamısı nəcabətli kökdən irəli gəlirdi. O, atası məşhur jurnalist Nəsir İmanquliyevdən, anası Gövhər xanımdan tərbiyə almışdı.

Ondan sonra görkəmli yazıçı və tənqidçi Mircəlal Paşayevin və Püstə xanımın ocağına gəlin köçmüşdü. Sonralar isə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev və akademik Zərifə xanım Əliyeva ilə qohumluq əlaqələri onu daha da nəsibləşdirmişdi. Heydər Əliyev kimi nəhəng şəxsiyyətlə, Zərifə xanım kimi zərif bir qadınla qohumluq əlaqələrinin onun həyatında böyük rolu olub. El anası Zərifə xanım Əliyeva adından göründüyü kimi zərif məxluq, həlim xasiyyətli, ana kimi nəvazişkar qadın kimi tanınırdı. O dövrlərdə onun Azərbaycanda böyük hörməti var idi. Bu zərif qadını tanıyanlar həmişə onu hörmətlə yad edirlər. O həm də Azərbaycana İlham Əliyev kimi oğlu bəxş edib. Təbii ki, Zərifə xanım Heydər Əliyev kursunun ən layiqli davamçısı, müasir şəraitdə onun yaradıcı şəkildə daha da inkişaf etdirən böyük bir siyasətçi, gözəl azərbaycanlı şəxsiyyət, möhtərəm İlham Əliyevi verib. Aida xanım İmanquliyeva isə respublikaya Mehriban xanım kimi Azərbaycanın böyük ziyalisını bəxş edib. O, həm də hörmətli Prezidentimizin həyat yoldaşı və Azərbaycanın birinci ledisidir. Əgər

möhtərəm İlham Əliyev o şərəfli ocağın yetirməsidirsə, Mehriban xanım da soy-kökü insanlara nümunə olan ləyaqətli ocağın yetirməsidir. Mehriban xanım bizim bir çox məsələlərdə hörmətli Prezidentimizə layiqli dəstək olan insandır. O, Azərbaycan muğamını ehya etdi. Məktəblərin tikintisi və bərpaası, uşaq evlərinə qayğı, tələsimiya xəstəliyinə qarşı mübarizə və s. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləridir. Fədakar qadının işgüzar fəaliyyəti Prezidentimizə çox böyük dəstəkdir. Çünki Mehriban xanım da bu xeyirxah ailənin üzvüdür.

Akademik Zərifə xanım Əliyeva ilə Aida xanım İmanquliyevanın taleləri bir-birinə bənzəyir. Hər iki xanım dünyadan vaxtsız köçmüşdü. Az yaşadılar, ancaq mənalı ömür sürdülər. Xeyirxahlıq, nəciblik, çətin anda insanlara dayaq olmaq hər iki şəxsiyyətə məxsus cəhət idi. Akademik Zərifə Əliyeva gözlərə nur paylayıb, sevinc bəxş edib. Adam tanıyıram ki, deyir ki, məni maşın vurmuşdu, gözüm ovcumda idi. Zərifə xanım həkim qayğısı ilə yanaşaraq, gözümü yerinə bərpa etdi. Zərifə xanım sözün əsl mənasında məsum azərbaycanlı qadını idi. Çünki o, böyük Əziz Əliyevin ailəsində doğulub böyümüş, tərbiyə almışdı. Şərəfli ömür yolu hər adama nəsis olmur. Hər iki xanım yaşadığı qısa ömür payında öz bilik və təcrübəsi ilə insanları maarifləndirmiş, çətin anlarda arxa durmağı bacarmışdır. Güzəl insanları, xeyirxah əməl sahiblərini həmişə qorumaq, daim xoş hiss və duyğularla yad etmək lazımdır, çünki onları yad etməsək, unutsaq, unudularıq.

Vasim Məmmədəliyev
BDU-nun ilahiyyat fakültəsinin dekani,
akademik

Ulu Öndər H.Əliyev öz ailəsi ilə Z.Əliyevanın məzarını ziyarət edərkən.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Zərifə xanımın məzarını ziyarət edərkən.

Bakı, 2001-ci il.

*Türk oftalmoloqu professor Erol Turacı xanımı ilə
Zərifə xanımın məzarını ziyarət edərkən. 2005-ci il.*

Ulu Öndər Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Mehriban xanım və nəvə Heydər gəzinti zamanı.

Akademik Zərifə xanım Əliyevanın xatirə günü. 2000-ci il.

«Elegiya» 1997.

Büst 2003-cü ildə akademik Zərifə xanim Əliyevanın 80 illiyində Z. Ə. Əliyeva adına Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunun kollektivi tərəfindən hazırlanmışdır.

Heykəltəraş Ömər Eldarov.

Bakı, 2008-ci il.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin və akademik Zərifə xanım Əliyevanın yaşadığı binadakı büstləri.

*Fəxri Xiyaban.
Ulu Öndər Heydər Əliyevin və akademik Zərifə xanım Əliyevanın məzarları.*

ANALAR TARİX YAŞADIR

Zərifə xanım Əliyeva. Bu adı dünyanın hər yerində yaxşı tanıyırlar. Ən azı ona görə ki, Zərifə xanım öz elmi nailiyyətləri ilə yanaşı Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında da mühüm rol oynamışdır. O, eyni zamanda dövlət xadimi Əziz Əliyevin qızı, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat yoldaşı, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin anasıdır. Siyasətçilər, politoloqlar Heydər Əliyev irsini araşdırarkən Ümummilli Liderlə bir yerdə ikinci böyük bir şəxsiyyətin adına diqqəti cəlb etməyə bilməzlər. Bu, Zərifə xanım Əliyevanın adıdır. O, hazırda Azərbaycana rəhbərlik edən, dünya siyasətində öz dəst-xətti olan və atasının yaratdığı böyük siyasi məktəbin layiqli və uğurlu davamçısına çevrilən İlham Əliyevin anasıdır. Heç şübhəsiz ki, İlham Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi qısa zaman kəsiyində əldə etdiyi nailiyyətlərdə, xalqı arasında və eləcə də beynəlxalq arenada özünə layiqli yer tutmasında təbii ki, Ümummilli Liderlə yanaşı anası Zərifə xanım Əliyeva şəxsiyyətinin də böyük rolu olmuşdur. Bu fikri vaxtilə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin özü də etiraf edirdi. Bu, Zərifə xanımın ailədə roluna verilən böyük bir insani qiymət idi. Heydər Əliyev bu fikri ilə ömür-gün yoldaşının bütün çətin məqamlarda onunla birgə olduğunu və Vətənə layiqli övladlar bəxş etməkdə onun əvəzsiz xidmətlərini insanlara çatdırmaq istəyirdi. Bəlkə də o, bu sözləri ilə çoxlarına sonralar məlum olacaq bir həqiqəti bəyan etmək istəyirdi. Bəli, zaman keçdi, İlham Əliyev xalqın böyük əksəriyyətinin səsini qazanaraq Azərbaycanın Prezidenti

seçildi, nəinki valideynlərinin etimadını doğrultdu, həmçinin xalqının və regionun mütləq liderinə çevrildi.

Zərifə xanım Əliyeva ən yüksək mənəvi hazırlığa malik bir xanım və ana idi. Çünki o, böyük Əziz Əliyevin övladı idi. Əziz Əliyev isə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında öz sözünü demiş və böyük nüfuzla malik siyasətçi, ictimai-siyasi xadim kimi tanınır. Nəinki mənsub olduğu xalq tərəfindən, hətta Dağıstanda, keçmiş post-sovet məkanının müxtəlif yerlərində tanınır və sevilirdi. Əziz Əliyev böyük ziyalı idi. Onun ailəsində Zərifə xanım Əliyeva kimi bir şəxsiyyətin böyüməsini və formalaşmasını təbii qəbul etmək lazımdır.

Analar yaşayır. Və yəqin ki, nəsillər dəyişdikcə, nəsil ağacı böyüdükcə, məlum adlar əfsanələrə qovuşaraq, rəvayətlərə dönərək yenə yaşamağında davam edəcək. Ancaq bir vaxt gəlir ki, bu adlar, bu ünvanlar mənəvi abidəyə çevrilir. Doğrudur, həqiqətən Zərifə xanım Əliyeva xalqımızın mənəvi dünyasında özünə yer tutduğu üçün abidələşmiş zəka sahiblərindən, böyük ziyalılardan və ən başlıcası, xalqın yaddaşında uzun müddət yaşayacaq alimlərdən biri kimi çoxdan abidələşmişdir.

Zərifə xanım Əliyevanın adına parklar, meydanlar, küçələr, elmi-tədqiqat institutu var. Hər gün yüzlərlə insan abidələşmiş adın ünvanı olan yerlərdən keçir və onu xoş duyğularla yad edirlər. Ən başlıcası, bu mənəvi yaddaş abidəsi əslində, özünün yaşam formasını dəyişmişdir. Övladlarının, nəvələrinin genetik yaddaşına köçmüşdür. Damarlarda dövr edən qan kimi, mənəviyyatda yaşayan vicdan kimi, haqq və ədalətin daşı və tərəzisi kimi yeni nəsillərin canında, ruhunda yaşayır.

Zərifə xanımın ecazkar bir dünyası olub. İstedadlı göz həkimi, oftalmologiya sahəsində böyük zəka sahibi kimi tanınan Zərifə xanım Əliyeva nə qədər insanı vaxtsız dünya işığından

məhrum olmaqdan qoruyub. Nə qədər insana ilahi nur bəxş edib. Zərifə xanımın ürəklərdə yaşayan abidəsinin zərrələrini tək-cə onun şəxsi ailəsi baxımından doğmalarında axtarmaq düzgün deyil. Biz insanların böyük əksəriyyətinin mənəvi yad-daşında Zərifə xanıma axtarıb, tapa bilirik.

Onsuz da hər bir ana övladı üçün abidədir. Tanrının yaratdığı abidə. Dünyasını dəyişmək insanın qismətidir. Analar da dünyasını dəyişir. Amma anaların bir əbədiyyət məkanındakı dünyası var, bir də övladlarının ürəyində, qəlbində, mənəvi dünyasında yaşamaq məkanı var. Bu, çox böyük ucalıq, müqəddəslik mərtəbəsidir. Anasını, atasını, ulularını dünyasında yaşadan övladlar varsa, demək anaların da, ataların da zəhmətləri hədəf getməyib.

Əliyevlər ailəsi böyük ailə məktəbi kimi, zaman-zaman öyrəniləcək, tədqiqat məktəbi olacaq. Bu ailənin qüdrətli ata adı, böyük ana adı daşıyan nümayəndələri mənəvi abidə olaraq həm övladlarının, həm də xalqımızın qəlbində əbədi yaşayacaqlar. Böyük analar xalqın anasıdır, millətin anasıdır. Zərifə xanım Əliyevanın timsalında da belə böyük ana görə bilirik.

Beləliklə, övlad böyüdən, övlad əziyyəti çəkən - ailəsinin, övladlarının hər cür əziyyətinə qatlaşan, ailəsinin sağlam, mənəvi dünyasını, həm də elə cismani dünyasını özünün yuxusuzluğunda, əzab-əziyyətlərində tapan qadın elə sağlığında ikən əbədiləşməyə başlayır.

Bir ana qüdrəti, bir ana ucalığı beləcə abidə olur.

MÜNDƏRİCAT

Akademik Zərifə Əliyeva və milli oftalmologiyamız	5
Dövlət xadiminin qızı.	32
Xatirələr işığında	63
Analar tarix yaşadır	101

Bədii və texniki tərtibat

Mürsəl Bəhmən

Dizayn

Ceyhun İbrahimbəyli

Korrektor

Rəşad Əhmədov

Formatı 60x84 1/8. Təbaşirli kağız.

Ofset çap üsulu ilə. Rəngli. Həcmi 6,5 ç/v.

Sifariş N12. Sayı 500 nüsxə. «ELFİR» MMC.